

met dinî değerlerin ve entelektüel birikimin yönetimde daha fazla teşvik edilmesi, yüksek öğrenim kurumlarına din dersleri konulması, eğitim sistemine dinî ve ahlâkî değerlerin dahil edilmesi, faizsiz kredi verilmesi, faize dayanmayan sigorta şirketlerinin kurulması, hukuk sisteminde şeriata uygun bazı değişikliklerin yapılması gibi somut programları uygulamaya koydu. 1983'te Uluslararası İslâm Üniversitesi, 1987'de Uluslararası İslâm Düşüncesi ve Medeniyeti Enstitüsü kuruldu. Ayrıca hükümet 1992'de İslâmî Anlayış Enstitüsü ile Malay Üniversitesi (1962) ve Millî Üniversite'de (1970) İslâmî araştırma bölümlerinin açılmasını gerçekleştirdi.

Bağımsızlıktan sonra yaşanan en önemli dinî gelişmelerden biri de ülkedeki davet faaliyetlerinin giderek artmasıdır. Özellikle 1960'lı ve 1970'li yıllarda bazıları özel, bazıları resmî olmak üzere çok sayıda davet teşkilâtı kuruldu. Merkezî hükümet, başlangıçta bu tür hareketlerin siyasî ve etnik dengeler açısından ülkeye zarar verebileceğini düşünmekle birlikte daha sonra teşvik etmeye başladı ve 1978 yılında aralık ayını "davet ayı" ilân etti. Davet hareketleri geleneksel dinî anlayışın hâkim olduğu kırsal kesimlerden çok şehirlerde ve bilhassa şehirleşmenin beraberinde getirdiği karışık sosyal değerlere sahip kesimler arasında daha fazla taraftar bulmaktadır. Özel davet teşkilâtları ülkede İslâmî bir toplum oluşturmaya çalışırken resmî davet teşkilâtları daha çok devletin resmî politikaları doğrultusunda faaliyet göstermekte ve İslâmiyet'in ahlâkî ve mânevî özelliklerine ağırlık vermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

F. A. Swettenham, *British Malaya*, London 1907, s. 5-7, 12-33, 56-62; R. O. Winstedt, *The Malays: A Cultural History*, London 1961; S. Q. Fatimi, *Islam Comes to Malaysia*, Singapore 1963; S. M. Naquib al-Attas, *Some Aspects of Sufism as Understood and Practised among the Malays*, Singapore 1963; *Malaysia: A Survey* (ed. W. Gungwu), Melbourne 1964; M. A. Rauf, *A Brief History of Islam, With Special Reference to Malaya*, Kuala Lumpur 1964; W. R. Roff, *The Origin of Malay Nationalism*, Kuala Lumpur 1967; a.mlf., "South-East Asian Islam in the Nineteenth Century", *CHIs*, II-A, s. 155-181; a.mlf., "Patterns of Islamization in Malaysia, 1890s-1990s: Exemplars, Institutions and Vectors", *Journal of Islamic Studies*, IX/2, Oxford 1988, s. 210-228; *Sejarah Melayu or Malay Annals* (trc. C. C. Brown), Kuala Lumpur 1970; H. J. Benda, "South-East Asian Islam in the Twentieth Century", *CHIs*, II-A, s. 182-206; R. R. Di Meglio, "Arab Trade with Indonesia and the Malay Peninsula from the 8th to 16th Cen-

tury", *Islam and the Trade of Asia* (ed. D. S. Richards), Oxford-Pennsylvania 1970, s. 105-135; M. A. P. Meilink-Roelofs, "Trade and Islam in the Malay-Indonesian Archipelago Prior to the Arrival of Europeans", a.e., s. 137-157; H. J. Buyong Adil, *The History of Malacca*, Kuala Lumpur 1974; L. Y. Andaya, *History of Johor: 1641-1728*, Kuala Lumpur 1975; a.mlf., "Malay Peninsula", *El²* (İng.), VI, 232-239; R. Jones, "The Conversion Myths from Indonesia", *Conversion to Islam* (ed. N. Levtzion), New York-London 1979, s. 129-158; G. R. Tibbets, *A Study of the Arabic Texts Containing Material on South East Asia*, Leiden-London 1979, s. 218-220, 225-227, 238-241; a.mlf., "Early Muslim Trades in South-East Asia", *Journal of the Malayan Branch of the Royal Asiatic Society*, XXX/1, Singapore 1957, s. 1-45; C. M. Turnbull, *A Short History of Malaysia, Singapore and Brunei*, Melbourne 1980; J. Funston, *Malay Politics in Malaysia: A Study of United Malays National Organisation and Party Islam*, Kuala Lumpur 1980; a.mlf., "Malaysia", *The Politics of Islamic Reassertion* (ed. Mohammed Ayoo), London 1981, s. 165-189; F. R. von der Mehdien, "Islamic Resurgence in Malaysia", *Islam and Development* (ed. J. L. Esposito), New York 1980, s. 163-180; a.mlf., "Malaysia: Islam and Multiethnic Politics", *Islam in Asia: Religion, Politics and Society* (ed. J. L. Esposito), New York 1987, s. 177-201; J. Gullick, *Malaysia: Economic Expansion and National Unity*, London 1981; T. W. Arnold, *İntişar-ı İslâm Tarihi* (trc. Hasan Gündüzler), Ankara 1982, s. 363-405; R. Provencher, "Islam in Malaysia and Thailand", *The Crescent in the East: Islam in Asia Major* (ed. R. Israeli), London 1982, s. 140-155; M. Yegar, "The Development of Islamic Institutional Structure in Malaya, 1874-1941: The Impact of British Administrative Reforms", *Islam in Asia* (ed. R. Israeli - A. H. Johns), Colorado 1984, II, 189-205; K. J. Ratnam, "Religion and Politics in Malaysia", *Readings on Islam in Southeast Asia* (ed. Ahmad Ibrahim v.dğr.), Singapore 1985, s. 143-150; Ahmad Ibrahim, "The Position of Islam in the Constitution of Malaysia", a.e., s. 213-220; Ghazali Shafie, *Rukunegara a Testament of Hope*, Kuala Lumpur 1985, s. 68-70; Muhammad Kamal Hassan, "The Response of Muslim Youth Organizations to Political Change: HMI in Indonesia and ABIM in Malaysia", *Islam and the Political Economy of Meaning: Comparative Studies of*

Muslim Discourse (ed. W. R. Roff), London 1987, s. 181-196; D. G. E. Hall, *A History of South East Asia*, London 1987, tür.yer; B. W. Andaya - L. Y. Andaya, *A History of Malaysia*, Hong Kong 1987, s. 31-63; Muhammad Yusuff Hashim, *Kesultanan Melayu Melaka*, Kuala Lumpur 1989; S. Zeleha Syed Hassan, "Islamic Resurgence in Malaysia: The Arguments of Non-Governmental and Governmental Organizations", *Journal for Islamic Studies*, sy. 13, Melbourne 1993, s. 101-120; İsmail Hakkı Göksoy, *İslâm'ın Güneydoğu Asya'ya Girişi ve Yayılışı*, İstanbul 1998, s. 84-88, 203-209; a.mlf., "Malezya'da İslâmiyet", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2, Isparta 1995, s. 193-252; R. J. Wilkinson, "The Malacca Sultanate", *Journal of Malayan Branch of the Royal Asiatic Society*, XXI/2 (1935), s. 22-67; C. H. Wake, "Malacca's Early Kings and the Reception of Islam", *Journal of Southeast Asian History*, V/2 (1964), s. 104-128; W. Gungwu, "The First Three Rulers of Malacca", *Journal of Malayan Branch of the Royal Asiatic Society*, XLI/1 (1968), s. 11-22; A. H. Johns, "Islam in Southeast Asia: Reflections and New Directions", *Indonesia*, XIX (1975), s. 33-55; A. C. Milner, "Islam and Malay Kingship", *JRAS* (1981), s. 46-70; Besim Darkot, "Malaka", *İA*, VII, 221-225; Ph. S. van Ronkel, "Malezyahılar", a.e., VII, 249-251; B. W. Andaya, "Malacca", *El²* (İng.), VI, 208-214; J. Siegel, "Malays", a.e., VI, 239-240; A. J. Stockwell, "Malaysia", a.e., VI, 240-242.

İSMAİL HAKKI GÖKSOY

MALİ

Batı Afrika'da bir ülke.

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

II. TARİH

III. KÜLTÜR ve MEDENİYET

Denize kıyısı olmayan Mali kuzeyde Cezayir, batıda Moritanya ve Senegal, güneybatıda Gine, güneyde Fildişi Sahili, güneydoğuda Burkina Faso ve doğuda Nijer ile komşudur. Resmî adı la République du Mali olan ülkenin yüzölçümü 1.241.298

km², nüfusu 12.000.000 (2003 tah.), baş-
şehirli Bamako (1.069.242), diğer önemli
şehirleri Secû (Ségou) (126.432), Mopti
(107.261), Sikasso (105.952), Gao (79.280),
Kayes (73.151), Kutiala (69.858) ve Tin-
büktü'dür (48.850). Tek meclisli, çok par-
tili cumhuriyetle yönetilen ülkenin resmî
dili Fransızca'dır.

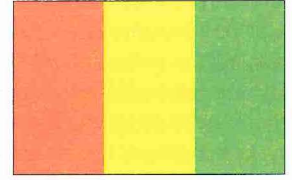
1. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

Ülke toprakları yüzey şekilleri açısından
sade bir görünüme sahiptir. Kuzeydeki ku-
mullarla kaplı geniş çöl sahası Büyük Sah-
râ'nın bir devamıdır. Ülkenin kuzey kes-
minde dikkati en çok çeken yüzey şekli
Cezayir sınırı yakınındaki İfora Edrârı adı
verilen engebelerdir. Mali'nin güney kesim-
lerinde ise Nijer nehri çevresinde gelişen
düzlikler hâkimdir. Ülkenin güneyinde
bu monoton görünüşü bozan elemanlar,
Senegal sınırı yakınındaki Tambaoura
yükseleleriyle büyük kısmı Gine'de bulu-
nan Futa Calon kütlesinin Mali sınırları
içerisine doğru uzanan kesimleri ve Mali
sınırları içindeki en yüksek noktayı oluşturan
Burkina Faso sınırları yakınında
Hombori Tondo zirvesidir (1155 m.).

Mali'nin ikliminde kurak ve yağışlı ola-
rak iki mevsim dikkati çeker. Kuzeyde
temmuz-eylül ve güneyde nisan-ekim
arasında bol miktarda yağmur yağar.
Sahrâ'dan gelen "harmatan" rüzgârı ise
mevsimine göre sıcak veya ılıman bir ha-
va oluşturur. Güneyde bilhassa Sikasso
bölgesinde yıllık 1300-1500 mm. yağmur
düşerken Sahil (Sahel) bölgesinde bu mik-
tar 200-700 milimetreye iner. Ülkenin
en önemli akarsuyu kaynağını Gine'den

alan ve Nijerya'da Atlas Okyanusu'na dö-
külen, Malililer'in Coliba (Djoliba) dedikle-
ri Nijer nehri, Mali'nin güneybatısından
kuzeydoğusuna kadar 1500 kilometrelik
bir mesafe kateder. Ülkede Débo ve Fa-
guibine adlı iki büyük göl vardır. Yine Gi-
ne'deki Futa Calon'dan kaynağını alan
Senegal nehri (toplam 1790 km.) 700 km.
boyunca Mali topraklarından akar ve bu
ülke sınırları dışında Atlas Okyanusu'na
ulaşır. Bitki örtüsü olarak ülkenin güney
kesimi ve uzun akarsuların kenarları sa-
vanlarla kaplıdır. Güney kesiminin mer-
kezinde ise stepler uzanır. Kuzeye doğ-
ru ilerledikçe steplerin çöl görünüşüne
dönüştüğü görülür.

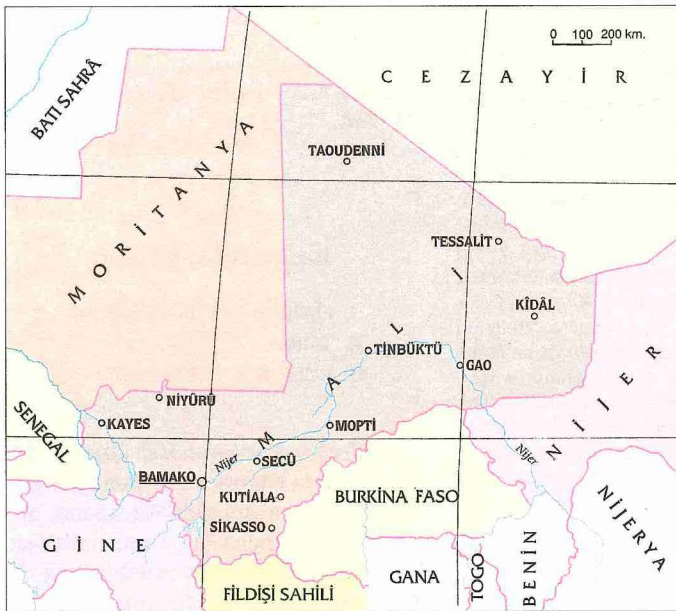
Mali'nin millî hasılatı iki milyar dolar ci-
varında olup (1989) kişi başına düşen millî
gelir 250 dolardır. Pamuk birinci derece-
de ihracat ürünüdür ve Fildişi Sahili'nden
sonra Sahrâ'nın güneyinde yıllık 200.000
tonluk üretimiyle ikinci sırada yer almak-
tadır. Ayrıca darı (862.000 ton), piriç
(329.000 ton), sebze (247.000 ton) ve mısır
(228.000 ton) üretimi yapılmaktadır. Mali,
Batı Afrika'da en fazla hayvancılık
yapılan ülkelerden biri olup sığır, koyun,
keçi, eşek ve deve gibi hayvanların sayısı
40 milyon civarındadır. Nijer, Bani ve Se-
negal nehirlerinde 200 kadar balık türü
tesbit edilmiştir; balıkçılık ülkenin en es-
ki geçim kaynakları arasında yer alır. Ço-
ğunlukla başşehir Bamako civarında olan
sanayi daha ziyade gıda ve tekstil sek-
törlerine yöneliktir. Tarihte bölgenin en
büyük ticaret mallarından olan tuz bu-
gün Taoudenni'de çıkarılmaktadır (3000
ton). Tilemsi'de fosfat madeni, Gao'da

Resmî adı :	la République du Mali (Mali Cumhuriyeti)
Başşehir :	Bamako
Yüzölçümü :	1.241.298 km ²
Nüfusu :	12.000.000 (2003 tah.)
Resmî dini :	İslâm
Resmî dili :	Fransızca
Para birimi :	Communaute Financiere Africane Franc (CFAF) 1 CFAF = 100 centimes

magnezyum ve petrol bulunmuştur. Al-
tın geleneksel olarak bunu arayan bin-
lerce kişiye geçim kaynağı sağlarken en-
düstriyel olan altın madenlerini Fransız
ve Amerikan şirketleri işletmektedir. Sah-
râ'nın güneyindeki ülkeler içerisinde tari-
hî zenginlikleri bakımından önde gelen
ülkelerden olan Mali'yi çok sayıda turist
ziyaret etmektedir.

Mali Cumhuriyeti'nin nüfusunun % 95'i
yerleşik hayat süren ve çiftçilikle geçinen
siyah renklilerden oluşur. Ülkede % 5 ci-
varında bir nüfusa sahip olan beyazlar ise
kurak geçen yıllara rağmen göçer hayat-
larına devam etmektedir. Müslümanla-
rın oranı % 90 olup geri kalanı animist
(% 9) ve hristiyanıdır (% 1). Bölgedeki di-
ğer ülkelere göre Mali'nin etnik bakımdan
oldukça çeşitli bir yapısı vardır. Bambara
etnik grubu bilhassa Ségou ve Bamako
civarında yoğun olmakla birlikte ülkenin
büyük bir kısmında dağınık olarak bulu-
nur ve en kalabalık kitleyi meydana getirir
(% 32). Mandingo veya Malinke de de-
nen Bambaraca çok kolay öğrenilebilir
olması dolayısıyla geçen zaman içerisinde
bütün Batı Afrika'da en fazla konuşu-
lan diller arasında yer almıştır. Genelde
çiftçilikle geçinen Bambaralar demircilik,
kerestecilik ve dericilikle de uğraşmakta
olup dokumacılık ve çömlekçilik alanında
maharet sahibidirler. Kendilerini farklı bir
etnik grup gibi takdim etmelerine rağmen
soylarının menşei konusunda fazla
bilgi bulunmayan Malinkeler'in aslında
tipleri, dilleri ve inanış biçimleri bakımın-
dan Bambaralar'ın akrabası oldukları an-

Mali

laşılmaktadır. Bamako'nun batı kısmına düşen tepelerde genelde çiftçilikle geçinen Malinkeler'in önemli bir kısmı XIX. yüzyıla kadar animistti. Soninke adıyla bilinen Sarakole etnik grubu, Mali'ye XIII. yüzyıla kadar hâkim olan Gana Sultanlığı'nı kuranların soyundan gelmektedir. Bugün Sahil bölgesinde Nara ile Nioro şehirleri arasındaki yerlerde dağınık vaziyette yaşayan Sarakoleler yarım milyon civarında bir nüfusa sahiptir. Kültürel zenginlikleri sebebiyle yaşadıkları bölge dışında etkili oldukları gibi ülkede en fazla seyahat edenler de bunlardır. El sanatlarında mahir olmakla birlikte daha ziyade ticaretle uğraşırlar. Nijer deltasında Sorko adıyla da bilinen Bozo etnik grubu Cenne'den Debo gölüne kadar olan alanda balıkçılıkla geçinir. Mali'nin güneydeki önemli şehri Sikasso bölgesinde yoğun olarak yaşayan Senufo etnik grubu çiftçilikte ileri olduğu gibi dokumacılık, demircilik ve ağaç heykel yapımında da mahirdir. Sayıları 250.000 civarında olan ve Bendiyâgäre (Bandiagara) yamaçlarındaki köylerde yaşayan Dogon etnik grubu, kökleri çok eskiye dayanan animist kültüre bağlılıklarını günümüzde kısmen de olsa devam ettirmektedir. Bilhassa sömürge döneminde başlayan yoğun hristiyanlaştırma faaliyetlerine rağmen günümüzde çoğunluğu müslümandır. Afrika'nın kuzeydoğusundan batısına doğru ilerledikleri bilinen, Araplar'ın Fülânî dedikleri Pöl etnik grubu Mali'de etkili konumdadır. Çad Devleti'nin kuzeyindeki Tibesti bölgesiyle Cezayir-Mali ortak sınırının yakınında, ayrıca Gine'deki Futa Calon ile Kamerun'un Adamava bölgeleri arasında yaşayan bu etnik grubun yegâne geçim kaynağı hayvancılıktır. Nijer nehrinin kıvrılarak güneye yöneldiği bölgede yaşayan Songay etnik grubu daha ziyade ırmağın kenarındaki arazilerde ziraatla meşguldür. İnce vücutlarıyla Sahrâ çölünün mavi insanları olarak bilinen Tevârikler, Gao ile Tinbüktü arasında özellikle hayvanlarına su bulabilmek için durmadan yer değiştirirler. Asırlar boyunca idareci ve ulemâ sınıfına mensup kesimleri dışında bunlara hizmet edenlerle sanatkarlardan ibaret olan geleneksel toplum yapılarını muhafaza etmektedirler. Sömürgeciliğin bir devamı olarak resmî dil Fransızca yanında farklı etnik grup arasında yaygın olarak Bambara, Pöl, Songay ve Temaşek millî dilleri konuşulmaktadır. Kamu görevlerinde bulunan memurların çoğunluğu tarafından konuşulan Bambara başlıca iletişim dilidir.

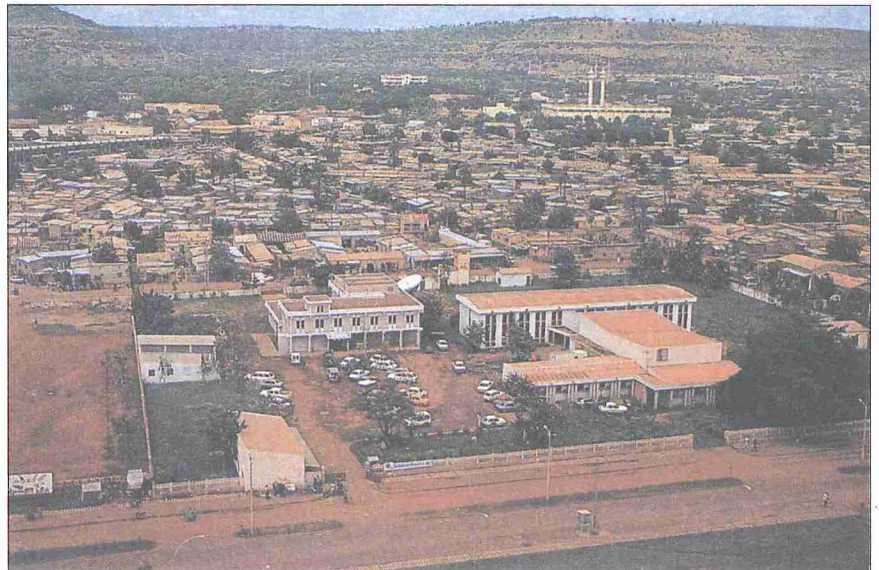
II. TARİH

Mali'nin kuzeydoğusundaki İfora Edrârı'nda rastlanan ve milâttan önce 7000-3000 arasındaki çağlara ait olduğu sanılan kaya gravürleri burada ilk insan izleri olarak kabul edilmektedir. Eski Mısır ile Nijer vadisi arasında var olduğu sanılan ilişkilerin daha sonraki dönemlerde Fizan'ın yerlisi Garamantlar vasıtasıyla Fenikeliler ve Romalılar'la da devam ettirildiği bilinmektedir. Milâttan sonra ilk bin yılda Moritanya ile Mali arasında hüküm süren ve Vagadu (Ouagadou) hânedanı da denilen Gâne Krallığı bölgedeki ilk imparatorluk sayılmaktadır. Ortaçağ İslâm coğrafyacıları ve tarihçileri başta olmak üzere Büyük Sahrâ'nın güneyindeki bölgeler hakkında bilgi veren müellifler bugünkü Mali'den bahsetmektedir. Bu eserlerde genelde Gâne (Gana), Sudan, Tekrûr, Bilâdüttibr, Mâlî, Mâllî, Tinbüktü, Kavkav, Songay gibi sultanlıkların adı zikredilerek bölgede hâkimiyet kuran hânedanlar ve bunların İslâm dünyasının diğer bölgeleleriyle ilişkileri hakkında bilgi verilir. İbnü'l-Fakih, İstahrî, Ahmed b. Abdülmü'min eş-Şerîfî, Yâkût el-Hamevî, Zekeriyâ b. Muhammed el-Kazvînî, İbn Saîd el-Mağribî ve Ebü'l-Fidâ'nın yanında Mali hakkında ilk defa ayrıntılı bilgileri İbn Fazlulah el-Ömerî, İbn Battûta, İdrîsî, Hasan el-Vezzân ve Kalkaşendî vermiştir. Mahmûd Kât b. Mütevekkil'in *Târîhu'l-fettâş*'ı ile Abdurrahman b. Abdullah es-Sa'dî'nin

Târîhu's-Sûdân'ı Ortaçağ Mali tarihi hakkında günümüze ulaşan iki müstakil eserdir. Bunların yanında Sudan Devleti'nin batısından Atlas Okyanusu kıyılarına kadar uzanan ve kısaca Sahil veya Bilâdüssûdan denilen geniş coğrafi alanın batısındaki tarihî Mali devletleri hakkında bilgi içeren modern dönem çalışmalarını da anmak gerekir. Bugünkü Mali'nin geniş toprakları üzerinde tarih boyunca birçok devlet kurulmuş olup başlıcaları şunlardır:

Gâne (Gana) İmparatorluğu. Batı Afrika'da kurulan ilk büyük devletin bu imparatorluk olduğu konusunda kaynaklar birleşmektedir. Bazıları imparatorluğun kuruluşunu milâttan önce IV. yüzyıla kadar götürürse de milâttan sonra 300'de ortaya çıktığı görüşü daha yaygındır. En güçlü olduğu dönemde sınırları Aşağı Senegal ile Yukarı Nijer arasında Batı Sudan'ın tamamını içine alan imparatorluğun ilk defa Mağrib'den gelen Berberiler tarafından kurulduğu, ancak ileriki asırlarda yerli siyahîlerin eline geçtiği bilinmektedir. *Târîhu's-Sûdân* yazarı Sa'dî'ye göre yirmi ikisi hicretten önce, yirmi ikisi hicretten sonra olmak üzere toplam kırk dört kral tahta geçmiştir. Nüfusunu çoğunlukla Bafur etnik grubu ile Berberiler ve gezgin çobanların oluşturduğu imparatorluğun kuzeyinde Evdagost (Evdeğüş), güneyinde Tekrûr krallıkları bulunuyordu. İmparatorluğun ve ilk yönetim

Mali'nin başşehri Bamako'dan bir görünüş (Ahmet Kavas Fotoğraf arşivi)

merkezinin adı olan Gâne aynı zamanda ilk krallardan birinin de ismidir. Devletin merkezi daha sonra Kumbîsâlih oldu. Güneyindeki Galam, Bambuk (Bambouk) ve Bure'de (Bouré) bulunan madenlerden elde edilen altın sayesinde Gâne'nin şöhreti ülke sınırlarının dışına taştı. Özellikle IX. yüzyıldan itibaren bugünkü Moritanya, Mali ve Senegal'in bir kısmını içine alan geniş bölgede elde edilen yıllık 9 ton altın kuzeydeki Araplar'ın dikkatlerini buraya daha fazla çevirmelerine sebep oldu. Ülkeye gelen Kuzey Afrikalı Murâbitlar ve tüccarların faaliyetleriyle İslâmiyet yayılmaya başladı. İbn Havkal, Ebû Ubeyd el-Bekrî, İdrîsî ve İbn Battûta gibi âlim ve seyyahlar da kuzeye altın, fildişi, bakır, dokuma ve özellikle tuz taşıyan kervanlarla Gâne İmparatorluğu'na gittiler ve ülke hakkındaki eserlerine bilgi verdiler. Onların rivayetlerine göre Gâne en iyi dönemini 950-1050 yılları arasında yaşadı. İmparatorluk merkezinde toz halindeki altının serbest dolaşımıyla ticareti yapılsa da külçe halindeki altınları elinde tutan krallar X. yüzyıla doğru yeryüzünün en zengin insanları olarak kabul ediliyordu. IX-X. yüzyıllarda sahip olduğu güç ve refah dönemlerini geride bırakan Gâne İmparatorluğu, İslâm nüfuzunun yayılması ve özellikle Berberî Sanhâce kabilesine mensup Murâbitlar'ın Batı Afrika'daki fetihleriyle zayıflamaya başladı. Murâbit Emîri Ebû Bekir b. Ömer devlet merkezi Kumbîsâlih'i 1076 yılında alınca Batı Afrika'nın bu ilk imparatorluğu yıkıldı. Memma Tunkara, Susu Kante, Hingui Niakhaté ve Diara adlı dört küçük krallığa ayrılan Gâne, 1240 yılında Mali İmparatorluğu tarafından topraklarının tamamının ele geçirilmesiyle tarih sahnesinden silindi.

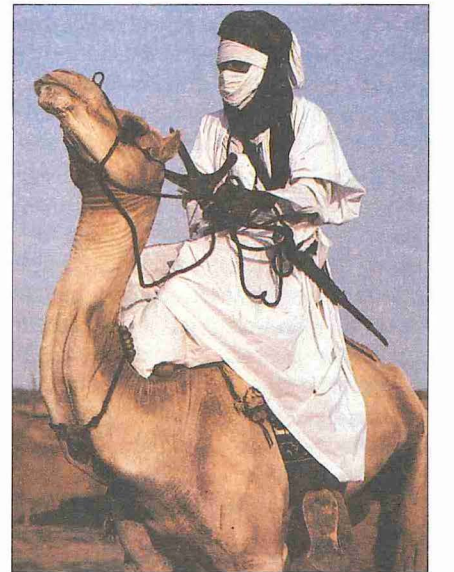
Mali İmparatorluğu (Sultanlığı). Müslüman müelliflerin Mâllî diye söz ettiği bu devletin ilk kralları hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. 1235 yılında Susu Kralı Sumaoro Kante'ye karşı Suncata Keita'nın yaptığı ve büyük bir zaferle sonuçlandığı için destanlaşan Kirina savaşı Mali İmparatorluğu'nun asıl kuruluş tarihi olarak kabul edilmektedir. Suncata Keita hâkimiyetinin yirmi yılında altın bakımından zengin Bambuk'u, Aşağı Senegal ve Gambia'yı da ele geçirerek ülkesinin sınırlarını Atlas Okyanusu sahillerine kadar genişletti. Suncata Keita 1255 yılında ölünce yerine oğullarından Mense Vâli (1255-1270), Mense Vâti (1270-1271) ve Halîfe (1274-1275) geçti. Ancak bu sonuncusu hânedanın âzatlî köleleri tarafından tahttan indirilerek yerine yeğeni Ebû Bekir

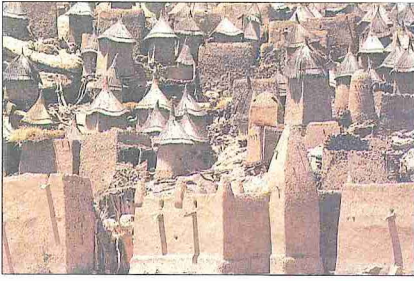
(1275-1285) getirildi. Âzatlî kölelerden Sakura (1285-1300) iktidarı ele geçirerek Mali Sultanlığı'nı yeniden canlandırdı ve Gao ile Tekrûr üzerine başarılı seferler düzenledi. Sakura batıda Atlas Okyanusu sahillerine, doğuda Gao'ya kadar uzanan geniş bir alanda Mali Sultanlığı'nı güçlendirdiye de hâkimiyet tekrar ilk kurucuların soyundan gelenlerin eline geçti. Bu dönemde Gao (1300-1305), Muhammed (1305-1310) ve Atlas Okyanusu'nu donanmasıyla geçmeye çalışırken kaybolan II. Ebû Bekir (1310-1312) Mali'ye sultan oldu. Mali sultanlarının en meşhuru olan Mense Kanku Mûsâ zamanında (1312-1337) sınırları Gine ormanından Sahrâ çölüne, Atlas Okyanusu'ndan güneydeki bugünkü Nijerya sınırlarındaki Hevsâlar'ın ülkesine kadar uzanan devlet en parlak dönemlerinden birini yaşadı. Mense Mûsâ'nın 1323-1325 yılları arasında gerçekleştirdiği hac seyahatine 60.000 kişiyle çıktığı, ancak bunların büyük bir kısmının Cezayir'in güneyindeki Tuvât'tan sonra yola devam etmediği, hükümdarın kutsal topraklarda sadaka olarak dağıtmak üzere beraberinde 20.000 altın götürdüğü kaydedilir. Mısır ve Hicaz'da gördüğü saygınlığın yanında Mali Sultanlığı'nın adı İslâm dünyasının diğer bölgelerinde de tanındı. Mense Mûsâ'nın vefatı üzerine yerine geçen Mense Süleyman zamanında da (1341-1360) Mali Sultanlığı eski gücünü korudu, refah seviyesi daha da yükseldiği gibi ülke genelinde tam bir emniyet tesis edildi. 1352-1353 yıllarında buraya gelen İbn Battûta'nın verdiği bilgiler büyük öneme sahiptir. Son derece dindar olan ve İslâm esaslarını uygulamaya çalışan bu sultan zamanında devletin sınırları daha da genişleyerek bugünkü Nijer Devleti'nin başşehri Niamey'den başlayıp Valata-Aravan üzerinden Atlas Okyanusu'na, kuzeyden Tışit, Tadmekka ve Takedda hattından güneydeki Ekvator ormanına kadar uzanıyordu. İbn Battûta'nın seyahatinin ardından Kuzey Afrikalı ve Mısırlı çok sayıda tüccar bölgeye yerleşerek ticaret yaptı. Mense Süleyman'ın ardından gelen sultanlar zamanında gittikçe gücünü kaybeden devlet XIV. yüzyılın sonlarından itibaren dağılmaya başladı ve Tevârikler'in 1430'da Tinbüktü, Valata, Aravuan ve Gao'yu ele geçirmesi üzerine ortadan kalktı ve yerini Songay Sultanlığı aldı.

Songay İmparatorluğu (Sultanlığı). Bazı tarihçilere göre Songay etnik grubu Soninke ile aynı soydan gelmekte olup daha önce Vagadugu Krallığı'nı da bunlar

kurmuştu. Kökleri milâttan sonra VI. yüzyıla kadar inen Kanta-Sorko hânedanının yerini VII. yüzyılda krallarına "dia" unvanı verilen yeni bir hânedan almış, Kukya isimli ilk merkezleri VIII. yüzyıl ile IX. yüzyıl arasında bilinmeyen bir tarihte yerini Gao'ya bırakmıştı. Mali Sultanlığı'na bağlı Gao'daki hânedanın başında bulunan Dia Bada 1275'te Ali Kolon (Kolen) tarafından tahtından indirildi ve hâkimlerine "Sünnî" denilen yeni bir hânedan kuruldu. Bundan önce hüküm süren otuz iki dia içinde ilk on dördü animist, sonrakiler müslümandı; ülkenin sınırları Gao'dan Kukya'ya kadar uzanıyordu. 1285'te Sünnî hânedanı tekrar Mali Sultanlığı'na bağlandıysa da 1400 yılında Sünnî Madogo ülkesi kısmen müstakil oldu. Bir süre sonra Tevârikler'in eline geçen şehir, hânedanın on yedi veya on sekizinci hâkimi kabul edilen Sünnî Ali Ber (1464-1492) tarafından tekrar geri alınarak tamamen müstakil hale getirildi. Sünnî Ali Manding Mossi, Tevârik ve Pöl etnik gruplarının yaşadığı bölgeleri de ele geçirip ülkesini imparatorluğa dönüştürdü. 1468 yılında Tevârikler'i Tinbüktü'den çıkardı. 1473'te Cenne'yi, Nijer deltasını, Mâsinâ'yı sınırlarına kattı ve Bambara krallarına boyun eğdirip Mandé ülkesinin kapılarına kadar dayandı. XV. yüzyılın sonlarına doğru Bilâdüssûdan'ın en geniş topraklarına sahip olan bu imparatorluğun sınırları

Mali ahalisinden Tevârik süvarisi (Ahmet Kavas fotoğraf arşivi)

Dogon bölgesinden bir köy (Ahmet Kavas fotoğraf arşivi)

Nijer'in kuzeyindeki Agadez'den Senegal'e, Mali'nin kuzeyindeki Teghaza tuz madenlerinden Nijerya'ya kadar uzanmaktaydı. Yirmi sekiz yıllık hâkimiyeti müddetince müstakbel Songay Sultanlığı'nın temellerini atan ve putperest olduğu da söylenen Sünnî Ali Ber, Tinbuktülü âlimlerin siyasî etkisinden uzak kalmak için onlarla mücadele etti ve kendilerine baskı uyguladı. İslâm'ın bölgede giderek artan nüfuzu karşısında daha fazla direnemeyeceğini anlayan Sünnî Ali, Gurma üzerine sefere hazırlanırken 6 Kasım 1492 tarihinde öldü. Songay'ın güçlü hâkimine karşı çıkanlar, yerine oğlu Sünnî Baru'nun geçmesini engelleyerek ulemâya karşı olumlu tavrıyla tanınan yeğeni kumandan Muhammed Ture'yi tahta geçirdiler (1493-1528). Bundan sonra sultanlığın başına geçenlere "askiya" unvanı verilmeye başlandı ve kendisi de Askiya Muhammed ismiyle tanındı. İslâmî esaslara dayalı bir devlet düzeni kuran Askiya Muhammed, 1495'te çıktığı hac seyahati esnasında 100.000 altın sadaka vererek Mali Sultanı Mense Kanku Mûsâ'yı geride bıraktı ve kendisine Bilâdüssûdan'ın halifesi unvanı verildi. Onun zamanında Songay Sultanlığı'nın sınırları kuzeydeki Tegazza'dan güneydeki Sibiridugu'ya ve Hevsâ şehir devletlerine, doğudaki Âir'den batıdaki Tekrûr'a kadar genişledi. Askiya Muhammed 1528 yılında gözlerini kaybedince oğlu Askiya Mûsâ tahta çıktı. Onun döneminden itibaren istikrar bozulurken kardeş kavgaları başladı ve 1528-1539 yılları arasında dört sultan daha tahta geçti. Ancak Askiya Muhammed'in diğer oğlu Askiya Dâvûd tahtı ele geçirince (1549-1582) Songay Sultanlığı yeniden eski gücüne kavuşarak en iyi dönemlerinden birini yaşadı ve Tinbuktü büyük bir ilim merkezi haline geldi. Songay Sultanlığı, Osmanlı Devleti ve Merakeş'te hü-

küm süren Sa'dîler'le kültürel ve ekonomik ilişkilerini geliştirdi. Askiya Dâvûd'un ölümüyle Songay'ın çöküşü başladı. XVI. yüzyılın başından itibaren İspanyollar'ın Kuzey Afrika'daki birçok şehri ele geçirmesi üzerine buradaki müslümanların isteği doğrultusunda Cezayir, Tunus ve Trablusgarp'ı hâkimiyetine alan Osmanlı Devleti batısında Sa'dîler Devleti, güneyinde Kânim-Bornu Sultanlığı ve Songay Sultanlığı ile komşu olmuştu. Başlangıçta Kânim-Bornu Sultanı İdris Alevma ile iyi münasebetler kurulduysa da 1577 yılında bu sultanlığın hâkimiyetindeki Fizan Osmanlı topraklarına katılınca araları açıldı. III. Murad döneminde Songay Sultanlığı da Osmanlı Devleti'yle yakın ilişki kurdu. Osmanlılar'ın desteğiyle Sa'dîler sultanı olan Ebû Mervân Abdülmelik, Kasrülkebîr yakınlarında meydana gelen Vâdilmehâzin savaşında ölünce veliaht tayin ettiği kardeşi Ahmed "Mansûr" unvanıyla sultan ilân edildi. Bu zaferden sonra Bilâdüssûdan'a yönelen Ahmed el-Mansûr 1591'de meydana gelen Tondibi savaşıyla Songay Sultanlığı'na son verdi. Ancak XVIII. yüzyılın ortalarına kadar kendilerine tâbi olmak ve Tinbuktü'de ikamet etmek üzere Songay Sultanlığı'nı temsilen on altı askiyanın daha tahta çıkmasına izin verildi. Songay devlet yönetiminde ulemâ büyük nüfuz sahibiydi. Devletin en önemli kurumu "sünne" denilen bizzat askiyanın idaresindeki meclisti ve bütün meseleler sarayda kendilerine ayrılan yerde çözüme kavuşturuluyordu. Bu meclisin görevlerinden biri de yeni askiyanı belirleyip yemin ettirerek göreve başlatmaktı. Âlimler vergiden muaf tutuldukları gibi devlet tarafından kendilerine verilen hediyelerle büyük gelirler elde ediyorlardı. Tinbuktü kadısı ülkede en fazla saygı duyulan kimseydi. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Tinbuktü, Siyah Afri-

ka'nın en önemli İslâmî merkezi oldu. Burada yetişen âlimler Mekke, Kahire, Merakeş, Takedda ve Katsina'ya seyahat yaparak İslâm dünyasının fikrî birikimine büyük katkı sağladılar. İslâm dünyasının çeşitli bölgelerinden çok sayıda âlim Tinbuktü'ye akın etti. Bu dönemde şehirde yaşayan 70-80.000 nüfusun 15-20.000 kişilik kısmını öğrenciler oluşturuyordu.

Tinbuktü Paşalığı. Sa'dî Sultanı Ahmed el-Mansûr'un Bilâdüssûdan'a gönderdiği ordu Tinbuktü'yü merkez yaparak burada ismini Türkçe'deki "paşalık" kelimesinden alan yeni bir yönetim kurdu. Tinbuktü Paşalığı'nın sınırları Ansongo'dan Cenne'ye kadar uzanıyordu. İspanyol asıllı mühtedi kumandan Cûder (Djouder) buraya paşa unvanıyla ilk idareci tayin edilirken daha önce hâkimiyet gücü sınırlandırılan Songay sultanının yeni merkezde paşalara tâbi şekilde yaşamasına müsaade edildi. Paşanın en büyük yardımcısı "emin" adı verilen malî işlerden sorumlu kimseydi ve Merakeş'teki Sa'dî sultanı tarafından tayin ediliyordu. Şehirlerin idaresi "hâkim" denilen görevlilere verilirken Gao, Cenne ve Ansongo gibi askerî garnizona sahip büyük yerleşim yerlerinin idaresi "kâid" adı verilen en üst rütbeli askerlerin elindeydi. Ancak bir süre sonra Merakeşli askerlerin yerli kadınlarla evliliğinden doğan ve "arma" denilen çocukları Tinbuktü Paşalığı'na hâkim oldular. Bunların iktidarı ahalinin kendilerine boyun eğmeyi reddetmesi üzerine sadece garnizon bulunan yerlerle sınırlı kaldı. Tinbuktü'yü 1833 yılına kadar yaklaşık iki buçuk asırlık dönemde binlerce paşanın yönetimi olması, bölgede istikrarın sağlanamaması ve ekonomik dengenin kurulamamasının bir göstergesidir. Özellikle XVI. yüzyıldan itibaren bölgede etkili olan Küntî ulemâ ve süffî ailesi sayesinde Aravan ve Valâte şehirleri, Kâdiriyye ve Ticâniyye tarikatlarının güçlü olduğu bölgenin yeni dinî merkezleri haline geldi. Tinbuktü eski önemini bir ölçüde kaybetse de bazı paşalar buradaki ilmi ve dinî hayatı canlı tuttular. Ayrıca Merakeş'in idaresindeki Bilâdüssûdan'ın büyük kadısı burada oturmaya devam etti. *Târîhu'l-fettâş* ve *Târîhu's-Sûdân* gibi bölge tarihine dair iki önemli eserin müellifleri ve Mâlikî tabakatına dair eserleriyle tanınan Ahmed Bâbâ et-Tinbuktî gibi önemli âlimler bu dönemde yaşadılar. Paşalığın XVII. yüzyılın sonlarında zayıflamasını fırsat bilen Tevârikler, Tinbuktü ve Gao'nun gerçek hâkimi oldular. Songay Sultanlığı'nın yıkılması ve Sa'dî-

Cenne'de bir pazar yeri (Ahmet Kavas fotoğraf arşivi)

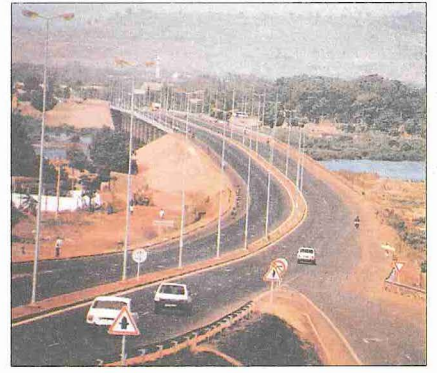
ler'in bölgede tesis etmeye çalıştığı hâkimiyetin tam yerleşmemesi üzerine çok sayıda müstakil devletçik ortaya çıktı. XIX. yüzyılın sonuna kadar Tinbüktü Paşalığı'nın hâkimiyeti dışında kalan bugünkü Mali topraklarında Mossi, Bambara, Pöl, Tévârik ve Senufo etnik grupları tarafından kısa ömürlü birçok sultanlık kuruldu, bunlar birbirlerine karşı hâkimiyet mücadelesi verdiler.

Mâsinâ/Dina Devleti. Putperest Segu Kralı Monzon Kulubali'nin oğlu ve halefi olan Damonzon Diarra'yı (1808-1820) yenilgiye uğratan Ahmedü Lobbo, Mâsinâ veya Dina da denilen Fûlânî (Pöl, Fulbe) Devleti'ni kurdu. Hamdallahi şehri etrafında güçlü bir İslâm devleti olan Mâsinâ'nın sınırları Cenne'den Tinbüktü'ye, doğuda Dogon'a, batıda Nampala'ya kadar uzanıyordu. Merkezî bir yönetimi olan devletin başında "imam" adı verilen idareciyle mahallî dilde "batu-mavdo" adı verilen 100 âlimden oluşan bir meclis bulunuyordu. Ahmedü Lobbo'dan sonra yerine oğlu Ahmedü Şeyhu (1844-1852) ve onun ölümünün ardından oğlu Ahmedü Ahmedü (1852-1862) tahta çıktı. 500.000 kişiden oluşan ve "koru" denilen ordusunun başında büyük bir emîr (âmîrû mangal) bulunuyordu. Her birinin başında bir emîrin olduğu eyaletlerin içinde en önemlileri Mâsinâ, Tinbüktü ve Cenne idi. Bu devletten ayrılan Segu'daki Bamanan Krallığı gibi Mâsinâ da 16 Mayıs 1862 tarihinde el-Hâc Ömer ile yapılan savaşla tarihe karıştı.

Tekrûr (Tukulör) Devleti. Bu devletin gerçek kurucusu el-Hâc Ömer olup 1850'li yıllarda bugünkü Gine'deki Dingiray'dan (Dinguiraye) hareketle Manding, Hasonke ve Kaarta Masası Bamanan Krallığı'nı hâkimiyeti altına aldı. Fransızlar'ın mütte-

fiki Dioukha Samballa Diallo'nun hâkimi olduğu Haso'nun (Khasso) merkezi Medine'de Fransız menfaatlerine karşı mücadele etmek zorunda kaldı. Haso'ya karşı uyguladığı abluka Fransızlar tarafından püskürtülünce (1857) el-Hâc Ömer güneydoğuya doğru yönelerek bazı şehirleri ele geçirdi. Onun ilerlemesi karşısında Segu hâkimi Bina Ali Diarra ve Mâsinâ hâkimi güçlerini birleştirdiler. Buna rağmen el-Hâc Ömer, 10 Mart 1861 tarihinde Segu'yu alarak oğlu Seku Amadü Tall'i buraya idareci yaptı. Bina Ali kaçarak Mâsinâ'da Ahmedü Ahmedü'ye sığındıysa da müttefik birlikleri yenildi ve Mâsinâ'nın merkezi Hamdallahi 16 Mayıs 1862 tarihinde el-Hâc Ömer'in eline geçti; Bina Ali ve Ahmedü Ahmedü idam edildi. Fakat bu arada el-Hâc Ömer de Hamdallahi'de ablukaya alındı. Gece çıkan yangından faydalanarak Bandiagara istikametine hareket etti ve 12 Şubat 1864'te Degembere mağaralarında üç çocuğuyla birlikte kayboldu. Yerine geçen Segu'daki oğlu Seku Amadü kısa zamanda Mâsinâ'dan Faleme'ye, Tinkisso'dan Sahil'e kadar geniş bölgenin hâkimi oldu. Bu devletin Segu, Nioro, Bafing ve Dinguiraye isimli dört eyaleti vardı. el-Hâc Ömer'in yeğeni Tidi-ane Tall, Mâsinâ'yı ele geçirdiği için burası onun idaresinde müstakil hale geldi. Seku Amadü, kardeşlerinin düşmanlığı ve askerlerin hoşnutsuzluğu gibi iç huzursuzluklar yanında Fransızlar'la da mücadele etmek zorunda kaldı. Tekrûr Devleti Nijer bölgesinde İslâm'ın yayılmasına büyük katkı sağladı. Bu dönemde Segu ve Nioro şehirleri geliştiği gibi hâkimiyet altındaki yerlerde çok sayıda cami inşa edildi, açılan Kur'an mekteplerinde İslâm eğitimi verildi. Arapça okuma yazma mecburiyeti getirildi ve mahallî dil olan Fûlânî, Arap harfleriyle yazılmaya başlandı; için o güne kadar sözlü olan edebiyat yazıya geçirildi. Bütün Bilâdüssûdan'ın Fransız işgali öncesinde tek bir devletin sınırları altında toplanması, sömürgecilik sonrası kurulacak Mali Cumhuriyeti'nin tabii sınırlarının belirlenmesinde etkili oldu. Özellikle tarih ve tasavvuf alanında yazdığı eserlerle bölgede hüküm süren diğer devlet adamlarından farklılık gösteren el-Hâc Ömer, gençlik yıllarında Tîcânî tarikatına intisap ettiği için idaresi altındaki topraklarda bu tarikat büyük nüfuz kazandı.

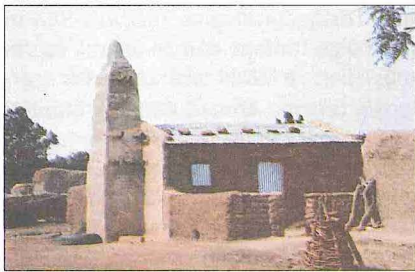
Fransız İşgali ve Sömürgecilik Dönemi. Mali'nin Avrupalılar'la ve bilhassa Fransızlar'la ilk münasebetlerinin XV. yüzyıla

Bamako'da yeni köprü – Mali (Ahmet Kavas fotoğraf arşivi)

kadar gittiği ve 1413'te Gao'ya Amselme d'Isalgier, 1470'te Tinbüktü'ye Florentin Benedetto Dei'nin seyahat ettiği bilinmektedir. Daha sonraları Major Houghth, İskoçyalı Mungo Park, Major Gordon Laig, Fransız René Caillée, Alman Heinrich Barth ve Avusturyalı Oscar Lenz gibi birçok seyyah Tinbüktü'ye gitmeyi başarmışlardı. Senegal'deki Fransız sömürge valisi Faidherbe Mali'yi işgal ederek sömürgeleştirmek istiyordu. 1855 yılı Eylül ayında Haso'nun merkezi Medine şehri zorlu bir savaştan sonra Fransızlar'ın eline geçti. Bu ülkeyi işgal için düzenlenen keşif amaçlı askerî seferleri Eugène Magge, Soleillet ve Galliéni (1878 ve 1881) yaptı. Nijer nehriyle Senegal nehri arasındaki topraklar 1878-1890 yılları arasında Fransa tarafından ele geçirildi. Bamako (1883), Segu ve Sikasso (1898), Tinbüktü, Gao, Bourem ve Mopti (1898-1900) gibi önemli merkezler birer birer düştü. Her türlü askerî üstünlüğüne rağmen Fransızlar'ın Mali'yi işgalleri büyük direnişler neticesinde gerçekleşebildi. Yukarı Senegal bölgesinde cihad hareketi başlatan Mamadu Lamine, güneyde büyük bir mücadele veren ve kısa zamanda topraklarını Mali, Burkina Faso, Gine, Gana ve Fildişi Sahili'ni içine alacak şekilde genişleten Samori Ture, Tieba Traore idaresindeki Kenedugu Krallığı silâh ve asker bakımından çok üstün olan sömürge ordusuna karşı yaptığı savaşları kaybetti. 1890-1920 yılları arasında çıkan birçok isyan da kanlı şekilde bastırıldı. İşgalin başladığı yıllardan itibaren Mali topraklarına Fransızlar tarafından Fransız Sudanı, Senegambiya-Nijer toprağı, Yukarı Senegal-Nijer gibi adlar verildi. Son olarak tekrar Fransız Sudanı isminde karar kılındı (1920). Başlan-

Kolokani yakınlarında bir köy camisi (Ahmet Kavas fotoğraf arşivi)

gıçta üst rütbeli bir subayın idaresine verilen Mali, 1893 yılından itibaren Senegal'de oturan genel valinin yardımcısı tarafından yönetildi. 1916-1959 yılları arasında buraya tayin edilen müstakil valinin yönetimine verildi. Mali, çevresinde bulunan, zamanımızda sekiz ülkeyi içine alacak şekilde 16 Haziran 1895'te Fransız Batı Afrikası (Afrique Occidentale Française-AOF) adıyla kurulan federasyonun önemli bir kısmını oluşturdu. Ülkenin bugünkü sınırları daha sonraki yıllarda yapılan bazı ufak değişiklikler dışında 1947'de belirlendi. Güneydeki topraklarından bir kısmı üzerinde Burkina Faso (Yukarı Volta) adıyla ayrı bir sömürge kurulurken kuzeyinin büyük bir kısmı Moritanya sömürgesine bağlandı. Bamako 1920'de Fransız Sudanı sömürgesinin başşehri ilân edildi. I ve II. Dünya savaşları sırasında askerleri sömürgelerden getirilen "Senegalli nişancılar" adlı birliğe Mali'den de binlerce asker toplanarak Fransa'nın savaştığı bütün cephelere gönderildi. Cephelede ölen bu insanların yararlıkları düşünülerek 1945 yılında Fransız Kongo-su'nun başşehri Brazzaville'de toplanan Fransız-Afrika Konferansı'nda ülke insanların bazı hakları gözden geçirildi. 27 Ekim 1946 tarihli dördüncü cumhuriyetin anayasasına göre Fransa Devleti sömürgeleriyle birlikte Fransız Birliği'ni kurdu ve Mali bunun ayrılmaz bir parçası kabul edilerek ahalisi birliğin vatandaşı vasfını kazandı. Malili bazı milletvekilleri Fransız Millî Meclisi ve Fransız Birliği Meclisi'ne girdiler. Fransız Sudanı'na kendi topraklarında bir genel konsey kurması ve mahallî bütçe oluşturması imkânı tanındı. 1946'da Bamako'da Rassemblement Démocratique Africain (RDA) adlı siyasî parti faaliyete başladı. 23 Haziran 1956 tarihinde çıkarılan bir kanunla Fransız Birliği'ne bağlı ülkelerin iç işlerinde bağımsız hükümetler kurmasına izin verildi. Fransa Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle, 28 Eylül 1958'de Fransız-Afrika Topluluğu kurulması için referandum

önerdi ve Malililer buna % 97,3 gibi bir oranla olumlu oy verince topluluk 5 Ekim'de resmen kuruldu.

Bağımsızlık Dönemi. 1958 yılında Gana'nın başşehri Accra'da yapılan Siyah Afrika Halkları Panafrikan Konferansı'nda Dahomey (Benin), Burkina Faso, Senegal ve Fransız Sudanı'ndan (Mali) oluşan dört ülkeyi içine alan Mali Federasyonu'nun kurulacağı ilân edildi. 1959'da Fransız Batı Afrikası adındaki sömürge idaresi lağvedilerek yerini Mali Federasyonu aldı. Ancak bu federasyona katılan Dahomey ve Yukarı Volta kısa zamanda çekildiği halde Afrika Federasyonu Partisi bünyesindeki Senegal ile Fransız Sudanı birliğe devam kararı aldı. Bu iki ülke federasyon topraklarının 6/7'sine sahipti. 20 Haziran 1960'ta Mali Federasyonu bağımsızlığını ilân ederken idarî ve iktisadî anlaşmazlıklar neticesinde iki ay sonra Senegal de federasyondan çekilme kararı aldı. Denizle kıyısı olmayan Mali böylece tamamen iç bölge olarak kaldı. Bamako'da Malinke etnik grubuna mensup bir aileden gelen Modibo Keita, 22 Eylül 1960 tarihinde ilân edilen bağımsız Mali Devleti'nin ilk kurucusu oldu ve sosyalist eğilimli bir hükümet kurdu. 1961 yılı Temmuz ayında ülkenin millî para birimi olarak Mali frankı belirlendi. Mali 1962'de Fransız nüfuzundan çıkarak Sovyetler Birliği'ne yaklaştı. Giriştiği birçok reforma karşı gelen Batılı devletler bu ülkeye verdikleri kredileri askıya aldılar. Halk da devlet tekeline kısa sürede alınamadı ve önce iktisadî, ardından içtimai ve siyasî krizler baş gösterdi. 19 Kasım 1968'de otuz iki yaşında bir teğmen olan Moussa Traoré askerî bir darbe yaptı. On yıl boyunca askerî rejimle yönetilen ülke ekonomik açıdan büyük bir çöküntü yaşadı. Siyasî partiler yasaklandı ve sosyalist eğilim terkedildi. Ülke 1969'da İslâm Konferansı Teşkilâtı'na üye oldu. 1974'te hazırlanan anayasada millet meclisi ve tek parti kurulması öngörüldü. Kasım 1974 - Ocak 1975 arasında Mali güney komşusu

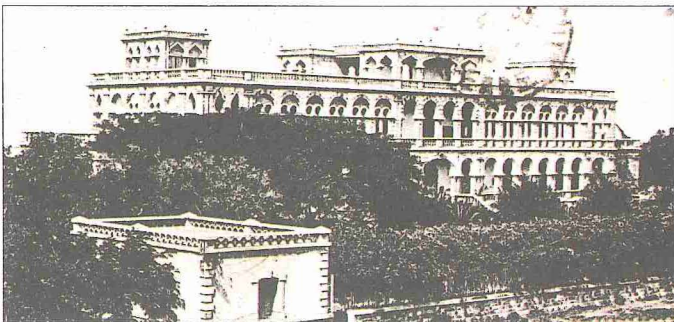

Mali Millî Arşivi - Bamako (Ahmet Kavas fotoğraf arşivi)

Burkina Faso ile iki defa sınır mücadelesi-ne girişti. İlk kongresi 31 Mart 1979 tarihinde gerçekleşen l'Union Démocratique du Peuple Malien (L'UDPM) 19 Kasım 1979'da kurulunca tek partili dönem yeniden başladı. Aynı yıl yapılan seçimi Moussa Traoré kazanarak devlet başkanı oldu. Böylece ikinci cumhuriyet dönemi başladı. Ülke 1981'de Batı Afrika para birliğine katılıp Dünya Bankası ve uluslararası para birliğinden yardım aldı. Dış siyasetinde bağlantısız bir çizgi takip eden Mali 1984 yılında tekrar Burkina Faso ile sınır mücadelesine giriştiyse de 1986'da bu mesele La Haye Uluslararası Mahkemesi tarafından barışla sonuçlandırıldı. Malililer artan bir şekilde çok partili sistemi istemeye başladılar. 1991 yılında başta Bamako olmak üzere ülkenin büyük şehirlerinde gösteriler arttı ve Moussa Traoré bunları bastırmak için orduyu görevlendirdi. Yüzlerce kişinin ölümüyle sonuçlanan olaylar neticesinde yirmi üç yıllık yönetim Albay Amadou Toumani Touré tarafından 26 Mart 1991 tarihinde yapılan askerî bir darbeyle son buldu. Ülkeyi idare etmek üzere 30 Mart'ta geçici bir komite kuran Amadou Toumani Touré, 29 Temmuz 1991'de yeni bir anayasa hazırlanmasına ve çok partili sisteme geçilmesine karar verdi. 28 Haziran 1992'de yapılan serbest devlet başkanlığı seçimlerini Alpha Oumar Konaré kazandı ve Mali'de üçüncü cumhuriyet dönemi başlamış oldu. 2001 yılında gerçekleştirilen son devlet başkanlığı seçimini Amadou Toumani Touré kazandı, Amadou halen bu görevine devam etmektedir.

III. KÜLTÜR ve MEDENİYET

İlmî Hayat. Mali tarihinde birçok âlimin yetişmesinde özellikle Mense Kanku Mûsâ, Askiya Muhammed, Ahmedü Lob-

Mali'de halen cumhurbaşkanlığı binası olarak kullanılan eski sömürge valiliği binası (Ahmet Kavas kartpostal koleksiyonu)

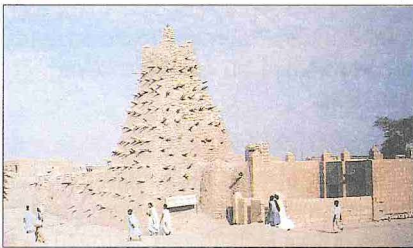
bo, el-Hâc Ömer ve "almami" (emîrül-mü'minîn) unvanını taşıyan Samori Ture gibi devlet adamlarının saraylarında ulemâyâ büyük değer vermeleri etkili olmuştur. Ulemâ sınıfı ülke topraklarında kurulan Gana, Mali ve Songay imparatorluklarında, Tinbûktü Paşalığı, Mâsinâ, Tekrûr ve Segu devletlerinde önemli görevler üstlendikleri gibi sultanlar üzerinde de nüfuz kurmuşlardı. Malili âlimlerin bir kısmı, telif ve öğretim çalışmaları yanında yaşadıkları dönemde kadılık görevlerini de yürüttüler. Bunlardan Songay İmparatorluğu devrinde Sankore Camii imamı olan ve daha sonra büyük kadı tayin edilen, buradaki medresede Halîl b. İshak'ın *el-Muhtaşar*'ını ilk defa okutan, tefsir ve hadis dersleri veren Mahmûd b. Ömer et-Tinbûktî (ö. 1548) bilhassa Askiya Muhammed tarafından büyük ilgi gördü. *el-Muhtaşar* üzerine yazdığı şerhleri zamanımıza ulaşmamakla birlikte şöhret sahibi öğrenciler yetiştirmesiyle tanındı; mezarı günümüzde Tinbûktü'deki önemli ziyaretgâhlardan biridir. Songay'ın Sa'dîler hâkimiyetine geçmesinin ardından Sûk (Tadmekka) şehrinden Aravan'a gelip yerleşerek burayı bir ilim ve ticaret merkezi haline getiren önemli bir âlim ve mutasavvıf Ahmed Ag Adda'dır. Tinbûktü'de yetişen âlimlerden biri de Ahmed Bâbâ et-Tinbûktî'nin babası Ahmed b. Hâc Ahmed olup (ö. 1583) şerh mahiyetinde eserler kaleme almıştır. Tinbûktü'deki Sîdî Yahyâ Camii imamı olan ve buradaki medresede uzun yıllar ders okutan Muhammed Bağyu'un (ö. 1593) yazdığı çok sayıda eserden sadece fetvaları, Mustafa b. Ahmed el-Gallâvî'nin *Nevâzilü't-Tekrûr* ve Şeyh Bâi el-Küntî'nin *Nevâzil* adlı eserleri vasıtasıyla günümüze kadar gelmiştir. Başlangıçtan 1666 yılına kadar Bilâdüssûdan'ın içtimâî, dinî ve kültürel tarihini ihtiva eden *Târîhu'l-*

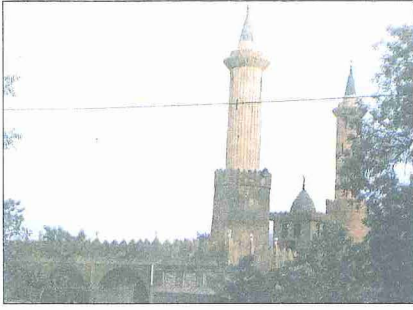
fettâş adlı eserini, Tinbûktü Paşalığı'nın himayesinde sultanlığını devam ettiren Askiya Dâvûd b. Hârûn'un isteği üzerine yazan Mahmûd Kât b. Mütevekkil, Songay'ın ihtişamlı günlerine olan özlemine sıkça yer vermektedir. Bilâdüssûdan tarihinin ikinci önemli kaynağı olan *Târîhu's-Sûdân*'ı yazan Abdurrahman b. Abdullâh es-Sa'dî, önce Cenne'de imam iken daha sonra Tinbûktü Paşalığı tarafından Tinbûktü'ye getirilerek saray kâtipliğine tayin edildi. Fıkıh ve Arap edebiyatı üzerine yazdığı eserleriyle tanınan Kadı Tâlibnâ b. Vâfî b. Tâlibnâ (ö. 1766) verdiği fetvalarla toplumun birçok meselesini aydınlatmaya çalıştı. XVIII-XIX. yüzyıllarda Mali'deki tasavvuf ehli ailelerin başında Kâdirî tarikatına mensup Küntî ailesi gelmektedir. Yazdığı 300 civarında kitap ve risâleden çoğunun günümüze kadar ulaşması dışında yaşadığı dönemde bölgenin içtimâî barışının tesisindeki nüfuzuyla tanınan Şeyh Sîdî Muhtâr el-Küntî (ö. 1811), özellikle kendi ailesi hakkındaki *Tarâ'if ve't-telâ'id min kerâmâtî's-şeyhaynî'l-vâlide ve'l-vâlid* adlı eseri yanında başka kitaplar da yazan ve vezir unvanıyla devlet idaresinde görev alan oğlu Şeyh Sîdî Muhammed (ö. 1826), yine çok sayıda eser sahibi ve devrin siyasî olaylarına katılan oğlu Ahmed el-Bekkâ el-Küntî ile (ö. 1865) birçok öğrenci yetiştiren Şeyh Bâi b. Ömer b. Sîdî Muhammed el-Küntî ailenin ileri gelenleridir (bk. KÜNTİ). Mâsinâ Devleti'nin kuran Ahmedü Lobbo'nun sarayındaki en meşhur âlim olan ve Sîdî Muhtâr el-Küntî ile Osman b. Fûdî'nin (Osman dan Fodio) yanında eğitimini tamamlayan Alfa Nûh Tâhiru Belko (ö. 1860) emîrin kırk üyesi bulunan meclisinin başına geçti ve yönetim merkezi Hamdallahi'deki dinî hayatın teşekkülünde etkili oldu. Yine Ahmedü Lobbo zamanında Mâsinâ Devleti'nin hizmetine giren Şeyhu Yerkoï Talî (ö. 1864), Arapça ve Fûlânî dilinde birçok eser sahibi olup Ahmedü Lobbo'nun vefatıyla yerine geçen genç oğlu Ahmedü Ahmedü döneminde Hamdallahi'de dinî hayatın zayıflamasından rahatsızlık duyarak Bilâdüssûdan'da yeni bir islah hareketi başlatan el-Hâc Ömer'in safına katıldı. Ancak onun 400 Kur'an mektebinin bulunduğu Hamdallahi'yi savaşıarak almaya kalkışması üzerine kendisinden ayrıldı. Muhammedü Aliyu Thiam'ın (ö. 1911) el-Hâc Ömer'in hayatı hakkında yazdığı, bu alanda ilk eser kabul edilen *Kaşîde*'si siyah Afrika edebiyatının şehirleri arasında sayılmaktadır (*Qasida ou*

la vie d'Al-Hâdj Umar [trc. Henri Gaden], Paris 1935). XVI. yüzyılda Tinbûktü'ye gelerek yerleşen Iraklı âlim ve kadı el-Hâc Muhammed el-İrâkî'nin sekizinci göbekten torunu olan Sîdî Muhammed el-İmâm (ö. 1923) ilk tahsilini Tinbûktü'de yaptıktan sonra eğitimini Ezher'de tamamladı. Fransızlar'ın 1893'te Cenne'yi işgal etmeleri üzerine Tinbûktü eşrafi tarafından Alevîler Sultanı I. Mevlây Hasan'dan yardım istemek için Merakeş'e gönderilen heyete başkanlık etti. Hacca gittikten sonra Tinbûktü'ye dönerek sömürge idaresine rağmen öğretim faaliyetini sürdürdü. Yukarı Senegal Nijer sömürge valisi Clozel 1911 yılında burada açtığı Fransız medresesinde nahiv, kelâm, fıkıh ve Kur'an eğitimi vermesi için onu ikna etti. Fransızlar tarafından 1916'da Batı Afrika Müslüman İşleri İnceleme Komitesi üyeliğine, 1922'de Tinbûktü bölge mahkemesinde hâkim yardımcılığına getirilen Sîdî Muahammed el-İmâm, Ticânîyye tarikatına intisap ederek Cenneli Şeyh Ahmed Zerrûk'un müridi oldu. Moritanya'nın Tîşît (Tichit) şehrinde doğan Şeyh Şerîf Ahmed Hamâhullah (Hamallah; ö. 1943), intisap ettiği Ticânîyye tarikatı içinde Fransız işgaline karşı tavrıyla bilindiği için hayatı Batı Afrika'nın birçok bölgesinde sürgünde geçti ve en son Fransa'nın güneyinde Yahudiler için açılan Eveaux les Bains kasabasındaki tecrit kampına konuldu. Kısa süre sonra hastalanarak kaldırıldığı Montluçon Hastahanesi'nde vefat edince oraya defnedildi. Şerîf Ahmed Hamâhullah'ın müntesipleri Fransız işgaline karşı mücadele ettiler. el-Hâc Ömer'in soyundan gelen Tierno Bokar isimli müridi özellikle Bandiagara bölgesinde Ticânîyye'nin Hamâliyye kolunun temsilciliğini yaptı. Fransız sömürgeciliğinin sonuna kadar Mali sınırları içinde olduğu halde bugün Moritanya'da kalan ve Tinbûktü öncesi bölgenin ticaret ve kültür merkezi olan Velâte'de doğan Muhammed Yahyâ b. Sâlim (ö. 1954), başlangıçta Kâdirî tarikatına intisap etmişse de daha sonra Ticânîliği benimsedi ve Şerîf Ahmed Hamâhullah'ın müridlerinden oldu. Başta fıkıh olmak üzere diğer alanlarda yazdığı elliden fazla eserin nüshaları Tinbûktü'deki Ahmed Bâbâ Dokümantasyon ve Araştırma Merkezi'nde muhafaza edilmektedir.

Dinî Hayat. İslâmiyet daha I. (VII.) yüzyılda Afrika içlerine doğru yayılmışsa da Mali topraklarında ilk defa Gâne İmparatorluğu döneminde bugünkü Fas ve Moritanya üzerinden gelen Arap ve Berberî

Sankore Camii – Tinbûktü / Mali
(Ahmet Kavas fotoğraf arşivi)

Missira Camii – Bamako / Mali (Ahmet Kavas fotoğraf arşivi)

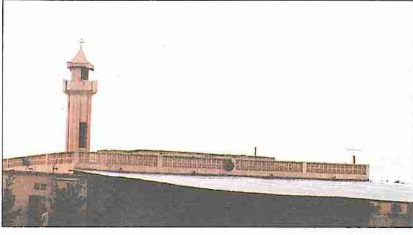
müslümanların yardımıyla nüfuz kazandı. Ülkenin kuzey ve doğu bölgelerinde ise daha çok bir Sahrâ kavmi olan Mor ve Tévârikler aracılığıyla yayıldı. XIII-XV. yüzyıllar arasında Mali Sultanlığı, XV-XVI. yüzyıllarda Songay Sultanlığı, 1591'de Sa'dîler Devleti'nin kurdurduğu Tinbuktü Paşalığı sayesinde Bilâdüssûdan, Endülüs'ten Arabistan'a kadar İslâm dünyasının birçok bölgesiyle yakın münasebetler kurdu. Bir taraftan Malililer tahsil amacıyla Mağrib ülkelerindeki medreselere, Mısır'da Ezher'e girip özellikle hac esnasında kutsal topraklardaki ilim halkalarına dahil olurken Arap ve Berberî asıllı müslüman âlimler de Tinbuktü, Gao, Aravan ve Cenne gibi ilim merkezlerine giderek dinî ilimleri okuttular. Ulemâ sınıfı geçmişte olduğu gibi XX. yüzyıla kadar Malililer'in dinî ve siyasî hayatında ağırlıklı konumunu muhafaza etti. XVI. yüzyılda Cezayirli Muhammed b. Abdülkerîm el-Megilî Bilâdüssûdan'da Kâdirîliği yaymaya başladı; ülkenin kuzeyindeki Küntî ailesinin bu tarikatla intisabıyla XVII. yüzyılda Bekkâiyye, XVIII. yüzyılın sonunda Muhtâriyye kolu ortaya çıktı. Diğer bir Cezayirli olan Seyyid Ahmed et-Ticânî (ö. 1815) tarafından Kuzey Afrika'da kurulan Ticânîyye tarikatı XIX. yüzyıl boyunca Mağrib ülkelerinde olduğu kadar Batı Afrika'da da hızla yayıldı. Bunda el-Hâc Ömer'in Hicaz'a yaptığı seyahati sırasındaki intisabı ve dönüşünde bu tarikatı yayma gayreti etkili oldu. Bilhassa Şerîf Hamâhullah'ın işgal karşısındaki direnişi sadece Mali'de değil çevre ülkelerde de yankı bulunca onu takip eden Ticânîler, Fransa'nın bölgedeki varlığına boyun eğenlerden ayrılarak Hamâliyye kolunu oluşturdular. Fransız sömürgeciliği döneminde, her iki tarikatla mensup marabuların bölgedeki nüfuzlarının kırılma-

sı için ders verdikleri Kur'an mektepleri yakın takibe alındı, seyahat imkânları kısıtlandı. İslâm dünyasında sömürgeciliğe karşı oluşan hareketlerden Malililer'in etkilenmesini önlemek için hac seyahatleri iptal edildi. Kendilerine karşı mücalededen vazgeçen ileri gelenlerin çocuklarına dinî eğitim vermek üzere Fransızlar Cenne (1908) ve Tinbuktü'de (1910) iki medrese açtılar. Mali halkı ise her türlü baskıya rağmen geleneksel usulde çocuklarına din eğitimi vermeyi sürdürdü ve Cenne Medresesi kısa zaman sonra ilgisizlikten kapatıldı. 1940'lı yıllarda Segu'da başlayan özel medrese açma girişimleri ülke geneline yayıldı. Arap ülkelerinin maddî desteği yanında yüksek eğitimini bu ülkelerde tamamlayan öğrencilerin geri dönüşüyle geleneksel İslâm anlayışını temsil edenlerle yeni nesil arasında 1950'li yıllarda sert tartışmalar yaşandı; bunlar bilhassa Bamako'da farklı camilerde ibadet etmeye başladılar. Özellikle yeni İslâmî anlayışı temsil edenler Vehhâbî olmakla itham edilmektedir. Association Malienne Pour l'Unité et le Progrès de l'Islam (AMUPI) devletin desteğiyle 1980 yılında faaliyete başlayan resmî din kurumudur. Ülke genelinde camiler ve medreseler şahısların veya belli ailelerin idaresindeki cemiyetlerin elinde olup görevliler aile fertlerinden veya onların maîyetlerini temin ettikleri kimselerden seçilmektedir. 2002 yılı Ocak ayında hükümetin desteğiyle devletin resmî kurumları karşısında bütün cemiyetleri temsil etmek üzere Haut Conseil Islamique du Mali kuruldu. Son devlet başkanlığı seçiminde etkili olabilmek için İslâmî cemiyetler bir araya gelerek oluşturdıkları Collectif des Associations Islamiques du Mali (CAIM) vasıtasıyla bütün adayların kendilerine gerekli ilgiyi göstermelerini talep ettiler. Sömürgecilikle birlikte misyonerlik faaliyetlerinin arttığı ülkede başlangıçta sadece başşehir Bamako'da bir katedral bulunurken 1990'lı yıllarda ülke

genelinde yüzlerce kilise inşa edildi. Her ne kadar müslümanlar hristiyanlaştırma faaliyetlerine karşı tedbirli hareket etseler de bazıları kendilerine verilen özel imkânlar sonucunda din değiştirebilmektedir.

Mimari. Mali'nin toprağa dayalı mimarisi, bir süre Fas'ta kaldıktan sonra geri dönen Songay etnik grubunun buradan getirip uyguladığı unsurlara dayanır ve Sudan mimarisi adıyla anılır. Segu, Sikasso ve Dogon bölgesinde rastlanan tipik Mali mimarisi kullanılan malzeme, iklim ve yaşanan bölgenin kültürel yapısına göre üç ayrı özellik gösterir. Camiler, evler, ambarlar ve iş yerleri inşa edilirken genelde dış duvarlar güçlendirilmiş veya süslenmiş sütun yahut payandalarla desteklenmektedir. Binaların düz çatıları aynı zamanda tavan görevi yapmakta ve kirişlerle tutulmaktadır. Malili ustalar yegâne inşaat malzemeleri olan kırmızı renkte laterit toprağını çıplak elle kullanırlar. Cenne, Tinbuktü ve San'daki tarihî camiler Bilâdüssûdan'ın en görkemli eserleridir. Mali Sultanı Mense Mûsâ hac dönüşünde Endülüslü mimar Ebû İshak es-Sâhilî'yi beraberinde getirerek 1325 yılında Tinbuktü'de Cingareybîr (Mense Kanku Mûsâ) Camii'ni inşa ettirdi. Beş yılda tamamlanan caminin ibadet mahalli 1570-1583 yılları arasında İmam el-Hâc el-Akîb tarafından tamamen yıkılarak yeniden yapıldı ve güney kısmı bu dönemde eklendi. İki minaresinden biri şehir hâkim konumunda bir yüksekliğe sahip olup doğu cephesindeki diğeri daha kısıdır. Tinbuktü'de bir müslüman hanım tarafından yine Mali Sultanlığı döneminde inşa edilen Sankore Camii'nin ibadet kısmını da İmam el-Hâc el-Akîb 1578 yılında yıktırarak hac sırasında aldığı Kâbe ölçülerine uygun olarak tekrar yaptırdı. Minaresi de bir asır sonra yıkıldığı için yeniden inşa edildi. 1952 yılındaki kum fırtınası sırasında tamamen kum yığınları altında kalan tarihî caminin çatısı çöktü.

Niona
Camii –
Mali

Yattabare İslâm Enstitüsü Camii (Ahmet Kavas fotoğraf arşivi)

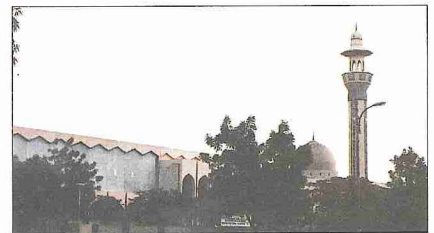
Bunun üzerine doğu cephesindeki duvarı taşla örüldü, diğer duvarları da yükseltilerek içi toprakla dolduruldu. Caminin merkezindeki minaresi Cingareybir'iniki ile aynı mimari tarzda olup ibadet kısmının kuzeyinde yer alan bölüm yapıldığı dönemde medrese olarak kullanılıyordu. Tınbüktü Sankore Camii'nin bir bölümünün medrese olarak belirlendiği ve buraya bağlı şehrin farklı mahallelerindeki 180 Kur'an okulunda 25.000 öğrencinin eğitim gördüğü XVI. yüzyıl kaynaklarında belirtilmektedir. Batı Afrika İslâm kültürünün gelişmesinde Sankore en önemli merkez konumunu asırlarca devam ettirmiştir. XIV. yüzyılın sonlarına doğru Şeyh el-Muhtâr Hamâhullah tarafından Sîdî Yahyâ et-Tâdilîssî adına Sîdî Yahyâ (Muhammed Naddah) Camii yaptırıldı. Bu caminin ilk imamı olarak o dönemde buranın hâkimi konumundaki Muhammed Naddah tayin edildiği için onun adıyla da tanındı. Diğer iki camide olduğu gibi bunu da el-Hâc el-Akîb 1577-1578 yıllarında yeniden inşa ettirdi. Kuzey-güney istikametinde sütunlarla üç ana bölüme ayrılan bu caminin de minaresi iç kısımda bulunmaktadır. Sîdî Yahyâ ile dostu Muhammed Naddah birer hafta arayla vefat edince caminin güneyindeki büyük avlu kabristana çevrildi. Tınbüktü'nün en iyi korunan büyük camisi olmasına rağmen etrafındaki müstemilâtı harabe halindedir. Bu üç büyük caminin dışında Tınbüktü'de ayrıca Ali b. Abdülkâdir Paşa tarafından yaptırılan (1629-1630), ancak 1826-1860 yılları arasında yıkıldığı tahmin edilen, bugün sadece kalıntıları bulunan Henâ Camii, Sa'dîler'in Tınbüktü'de hâkimiyet kurmasından (1591) hemen sonra oluşturdukları Kasa-ba adlı semtin ortasında kumandan Cûder (Djouder) tarafından inşa ettirilen ve 1780 yılında Tévârik saldırısıyla birlikte yok olarak bugün kasaba ile birlikte izine

dahi rastlanmayan Kalidi Camii ile kalıntıları mevcut Elgufûr Cingarey Camii anılabilir. Batı Afrika tarihî camileri içerisinde en meşhuru olan Cenne Camii'ni 1250 yılında bu şehrin ilk müslüman hâkimi Koy Konboro kendi sarayını bozarak yaptırmıştır. Daha sonraki yıllarda şehirdeki marabuların açtıkları küçük camiler vesilesiyle burası bakımsız kaldı. 1810-1861 yılları arasında bölgede hüküm süren Mâsinâ Devleti'nin ilk kurucusu Ahmedü Lobbo, Cenne'deki küçük camilerin tamamını yıkarak bu tarihî eseri bütün müslümanların devam ettiği bir mâbed haline getirdi. Ancak ardından yine Şeyhu Ahmedü Lobbo tarafından kendi haline terkedilen caminin batı tarafı yıkılarak buradan alınan malzemelerle doğu tarafına yeni bir cami inşa edildi. 1907'de Cenne halkının isteği üzerine sömürge idaresi camiyi onararak ibadete açtı. Mali toplumunun asırlar boyunca hizmetinde olan cami, geçmişte özellikle Kuzey Afrika'dan gelen âlimlerin ders verdiği önemli bir eğitim merkeziydi. Günümüzde ise dünyanın birçok ülkesinden Mali'ye gelen turistlerin mutlaka görmek istedikleri bir eserdir. 1495 yılında Songay Sultanı Askiya Muhammed tarafından inşa edilen Askiya Camii, Gao şehir merkezinin dışında Nijer nehri kenarında yer almaktadır. Gao'nun cuma camisi olup önemli kütüphanesiyle o civardaki İslâmî eğitimin verildiği merkez konumundadır.

Edebiyat. Zengin bir tarihî geçmişe sahip olan Mali'de bilhassa yerli kültürün bütün unsurlarını barındıran sözlü edebiyat asırlar boyunca varlığını muhafaza etti. "Griot" denilen sözlü edebiyatın temsilcileri babadan oğula, başta tarihî şahsiyetler olmak üzere kendi bölgelerindeki insanların geçmişi hakkında şiir tarzında edebî ürünler ortaya koyma geleneğini devam ettirmektedir. Tarihî şahsiyetlerin başında gelen Suncata Keita ve Men-se Kanku Mûsâ'dan başka bilhassa putperest krallıklar dönemine ait Gabu, Segu, Vagadu ve Kusa gibi destanlar yazılı hale getirilmiştir. İslâm dininin bölgede yayılmasıyla birlikte Mağrib, Endülüs, Mısır ve Arabistan gibi önemli coğrafyalarda yaşayan âlimlerin eserleri Gao, Tınbüktü, Aravan ve Cenne gibi merkezlerde okunmaya başlandı. XVI. yüzyıldan itibaren Malili âlimlerin başta İslâmî ilimler olmak üzere tarih, Arap dili ve edebiyatı alanlarında yazdıkları, çok azı mahallî dillerde ve geri kalanı Arapça olan eserleri çeşitli kütüphanelerde muhafaza edilmektedir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında

başlayan Fransız işgaline karşı el-Hâc Ömer ile Samori Ture'nin direniş hareketleri modern Mali edebiyatının ilk konuları arasında yer almaktadır. Bu edebiyatın ilk ürünleri, sömürgecilik döneminde İbrahim Mamadou Ouane'nin *Les dogons du Soudan* (1938) adlı eseriyle başlatılmakta olup yine bu alandaki ilk kitaplardan sayılan *La passion de Djimé de* (1955) ona aittir. Fransız Sudanı adına milletvekilli seçilen Fily Dabo Sissoko, roman geleneğine ağırlık vermesi yanında sözlü edebiyatı yazıya geçiren ilk edebiyatçılarıdır (*Poèmes de l'Afrique noire*, 1963). Mahallî Malinke dilindeki şiirleri ve atasözlerini Fransızca'ya tercüme edip yayımlamasıyla birlikte yerli kültür dış dünyada tanınmaya başlandı. Afrika üniversitelerinde üzerinde çalışmalar yapılan *Sous l'orage* (1957) adlı romanla *La mort de Chaka* (1962) isimli tiyatro eserinin yazarı Seydou Badian da önde gelen edebiyatçıları arasında zikredilmektedir. Bütün Afrika kıtasının en meşhur edebiyatçılarından biri kabul edilen Amadü Hambaté Bâ'nın (ö. 1991) Fûlânî (Pöl) şiiri üzerine yayımladığı eseri Mali edebiyatının sahasındaki ilk örneğidir (*Poésie peule du Macina*, 1950). Afrika'nın bilgisi olarak tanınan Bâ bir yazar, din âlimi, tarihçi, siyaset bilimcisi ve bir sosyolog olarak kıtanın siyahlar tarafından meskün bölgelerini dünyaya tanıtmıştı. En önemli eserlerinden biri kabul edilen *L'empire peul de Macina* birçok defa basıldı (1955, 1962, 1984). *L'étrange destin de Wangrin* (1973, 1998) isimli romanında Batı medeniyetiyle Afrika medeniyetleri arasındaki çatışmayı konu edinmektedir. *Jésus vu par un musulman* adlı kitabı ile (Paris 1974, 1976) hocasının hayatı ve öğretisini konu alan araştırması *Vie et enseignement de Tierno Bokar* (1957, 1980) İslâm kültürü hakkındaki eserleridir. An-

Bamako İslâm Kültür Merkezi – Mali
(Ahmet Kavas fotoğraf arşivi)

cak onu dünya çapında şöhrete kavuşturdu. roman kitabı ölümünden kısa bir süre önce yayımlandığı çocukluk hatıralarını ihtiva eden *Amkoullel l'enfant peul'dür* (Paris 1991); daha sonraki dönemlere ait hatıraları ise *Oui mon commandant* adıyla neşredildi (1994, 1999, 2000, 2001). 1960'lı yıllarda Mali edebiyatının önde gelen iki ismi Seydou Badian ve Yambo Ouologuem'dir. Gaoussou Diawara ve Massa Makan Diabaté'nin tiyatro eserleri 1970'li yıllarda önemli çalışmalar olarak öne çıkar. İbrahima Ly (*Toiles d'araignées*, 1982) ve Moussa Konaté (*Le prix de l'âme*, Paris 1981; *Une aube incertaine*, Paris 1985; *Les trois gourmands*, Bamako 1997), 1980'li yıllarda yazdıkları eserleriyle Mali'nin son dönem edebiyatçıları arasında yer aldılar. Malili kadın yazarlar arasında bilhassa sömürge döneminde kadınların içinde bulunduğu şartları eserlerine yansıtan, bağımsızlık sürecinde ve sonrasında milletvekilliği dahil ülke yönetiminde çeşitli görevlerde bulunan Aoua Keita anımalıdır (*Femme d'Afrique. La vie d'Aoua Keita racontée par elle-même*, Paris 1975). 1991-2001 yılları arasında devlet başkanlığı görevinde bulunan Alpha Omar Konaré'nin eşi olan tarih profesörü Adame Ba Konaré Mali kütürü ve medeniyeti hakkında çok sayıda eser verdi. Son dönemde Paris Sorbonne, Manneheim ve Oxford üniversitelerinde eğitimini tamamlayan Aicha Fofana (*Mariage on copie*, Bamako 1994), Özbekistan'da yüksek tahsil gören Aida Mady Diallo (*Kouty, mêm-oire du sang*, Paris 2002), Tunus'ta eğitim gören Oumou Diarra (*L'Afrique un défi au féminin*, Alger 1999) eserleriyle Mali sınırları dışında da tanındılar. Halen milletvekili olan Diarah Bintou Sanankoua'nın tarih, edebiyat, eğitim ve sosyoloji alanında yayımlanmış eserleri bulunmaktadır. Son dönem yazarları arasında ro-

man tarzında kaleme aldığı çok sayıda eserine rağmen sözlü edebiyata ağırlık veren Massan Makan Diabaté, Mali halkının günlük hayatını yazılarına ustalıkla aktarmasıyla bilinir. *Janjon et autres chants populaires du Mali* (Paris 1970), *Le coiffeur de Kouta* (Paris 1980), *Le boucher de Kouta* (Paris 1982) ve *L'assemblée des djinns* (Paris 1985) başlıca eserleridir.

Eğitim. Mali'de müslümanların sömürge yönetimine karşı olumsuz tavırlarını kırmak isteyen Fransa, 1850 yılında Cezayir'de İslâmî eğitim vermek üzere açtığı medreselerin benzerlerini daha sonra işgal ettiği Moritanya, Gine ve Senegal'de olduğu gibi Mali'de de faaliyete geçirdi. İlk önce Cenne (1908), ardından Tinbuktü (1910) medreseleri açıldı ve bu okullara sadece ileri gelenlerin çocuklarının girmesine izin verildi. 1960'ta Mali'nin bağımsızlığına kadar faaliyet gösteren Tinbuktü'deki okul, bu tarihten sonra diğer okullarla aynı konuma getirilerek adı Fransız-Arap Lisesi olarak değiştirildi. Sömürge yönetimi döneminde Segu'da Saad Ömer Ture 1947 yılında Sebîlül-felâh ve'l-İslâm adıyla özel bir medrese açtı. Onu yine aynı şehirde Bakary Thiam'ın kurduğu en-Necâh ve'l-felâh Medresesi takip etti. Yeni medrese açma geleneği kısa zamanda bütün ülkeye yayıldı. Geleneksel İslâmî eğitimin yaygın olarak yapıldığı Tinbuktü, Cenne ve Gao gibi şehirlerin yerine bu okulların daha çok başşehir Bamako (138 medrese), Sikasso (yetmiş dört medrese), Segu (elli iki medrese), Koulikoro (kırk medrese) ve Kayes (yirmi beş medrese) gibi son dönemlerde gelişip büyüyen şehirlerde açılması dikkat çekmektedir. 1990'lı yıllarda ülke genelinde temel eğitim gören 500.000 öğrencinin % 10'undan biraz fazlasını bu medreselerde okuyan öğren-

ciler oluştuyordu (1994'te 60.331). Özel okul statüsündeki bu kurumlarda eğitim dili Arapça'dır. Eğitim süresinin on iki yıl olduğu okullardan mezun olan öğrencilerden yüksek tahsil görmek isteyenler genelde Arap ülkelerindeki üniversitelere gitmek zorunda kalıyorlardı. Bamako'da daha önce yüksek okul seviyesinde kurulan enstitüler 2000 yılında birleştirilerek Mali Üniversitesi'ne dönüştürüldü. Diğer taraftan ülke genelinde Kur'an okullarında geleneksel eğitimi marabular vermeye devam etmektedir (1987'de 50.709 öğrenci).

Kütüphaneler. İslâm medeniyetinin Mali'de ulaştığı seviyeyi buradaki kütüphanelerde bulunan eserler de yansıtmaktadır. Ülkede tarihî yazmaların bulunduğu en önemli kütüphane, Tinbuktü'de 1970 yılında Birleşmiş Milletler Eğitim ve Kültür Teşkilâtı'nın girişimiyle Centre de Documentation et de Recherche Ahmed Baba (CEDRAB) adıyla kurulan ve Küveyt'in sağladığı maddî destekle 1977'de faaliyete geçen kurumdur. Daha sonra çıkarılan bir kanunla burası bir yüksek eğitim enstitüsüne dönüştürülerek Centre des Hautes Etudes et de Recherches Islamiques Ahmed Baba (IHERIAB) adını aldı. Furkan İslâm Vakfı tarafından katalogları hazırlanan merkezde toplam 18.000 yazma eser bulunmaktadır. Ayrıca Tinbuktü ve civarında sayıları altmışla seksen arasında olduğu söylenen özel yazma eser kütüphanelerinde toplam 300.000 civarında yazma olduğu tahmin edilmektedir. Bunlardan sadece Mama Haidara özel kütüphanesinde 5000, Mahmûd Kati'nin aile kütüphanesinde 3000 eser mevcuttur. Tinbuktü'nün 200 km. kuzeydoğusunda Tâlib Sîdî Ahmed es-Sûk (ö. 1770) tarafından kurulan Boujbéha Kütüphanesi'nde 600 yazma, 1900 matbu kitap bulunmaktadır. Çoğunluğu Kur'an ilimleri, tefsir, hadis, fıkıh, gramer ve mantık alanında olan eserler kurucusunun vefatından sonra uzun zaman ihmal edilmiş, 1912'de onun soyundan gelen Şeyh Zeyn b. Abdülazîz'in topladığı matbu ve yazma eserlerle zenginleştirilmiştir. Ardından oğlu Şeyh Bâý tarafından kitaplar muhafaza altına alınarak tahripten kurtarılırken bu defa okuyucuların hizmetine kapatılmıştır. 1980'de Tinbuktü'deki Centre de Documentation et de Recherche Ahmad Baba tarafından yapılan araştırma sırasında başta Sîdî Muhtâr el-Küntî olmak üzere birçok âlime ait nâdir eserlerin bu merkezde olduğu anlaşılmıştır. 1890 yılında

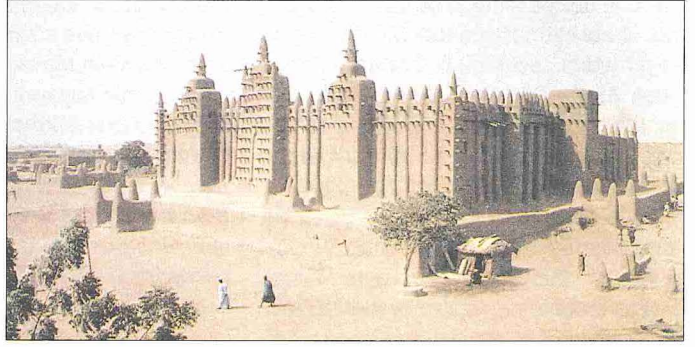
Bamako
Ulucamii –
Mali
(Ahmet
Kavas
fotoğraf
arşivi)

Segu'yu işgal eden Fransızlar'ın burada buldukları el-Hâc Ömer ve oğlu Seku Amadü'ye ait önemli miktardaki Arapça yazma eser Paris Bibliothèque Nationale'e gönderilmiştir. Toplam 120.000 varak tutan 518 ayrı yazmadan oluşan koleksiyonla ilgili çok sayıda katalog hazırlanmış olup Bilâdüssûdan yazmaları içinde en iyi şekilde muhafaza edilenleridir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Fakih, *Muhtaşaru Kitâbi'l-Büldân* (nşr. M. J. de Goeje), Leiden 1967, s. 68, 87; İstahrî, *el-Mesâlik* (Abdülâl), s. 34; İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, s. 92, 99-103; İdrîsî, *Şifâtü'l-Mağrib*, s. 3-14; Ahmed b. Abdülmü'min eş-Şerîşî, *Şerhu Makâmâtü'l-Harîrî* (nşr. M. Abdülmün'im el-Hafâcî), Beyrut 1413/1992, I, 334-335; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (Cündî), II, 44; IV, 208; Zekerîyyâ b. Muhammed el-Kazvîni, *Âşârü'l-bilâd*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), s. 18-19, 24, 26-27, 57; İbn Saîd el-Mağribî, *Kitâbü Bastî'l-arz* (nşr. J. V. Gines), Titrân 1958, s. 24-28; *Géographie d'Aboulféda*, II, 208, 214, 220-221; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik* (trc. Gaudefroy-Desmombynes), Paris 1927, s. 52-93; İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s. 359-374; a.mlf., *er-Rihle*, Beyrut 1987, s. 691-698; İbn Haldûn, *el-İber: Histoire des berbères et des dynasties musulmanes de l'Afrique septentrionale* (trc. De Slane), Paris 1982, II, 105-116; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ* (Şemseddin), V, 282-301; Mahmûd Kâ'tî, *Târîhu'l-fettâş* (nşr. ve trc. O. Houdas - M. Delafosse), Paris 1964, tür.yer.; Hasan el-Vezân, *Vaşfû l'İfrîkiyye*, s. 164-170; Abdurrahman b. Abdullah es-Sa'dî, *Târîhu's-Sûdân* (nşr. ve trc. O. Houdas), Paris 1964, tür.yer.; el-Hâc Ömer el-Fûtî, *Beyânü mâ vaka'a: Voilâ ce qui est arrivé* (nşr. ve trc. Sidi Mohamed Mahibou - J. - L. Triaud), Paris 1983, s.76-138; J. Beraud-Villars, *L'Empire de Gaô: Un état soudanais aux XVe et XVIe siècles*, Paris 1942, tür.yer.; Majhemout Diop, *Histoire des classes sociales dans l'Afrique de l'ouest: 1. Le Mali*, Paris 1971, tür.yer.; *Le Mali: Carrefour des civilisations*, Paris 1971, s. 6-9, 20-21, 34, 72-73, 112-113; L. Kaba, *The Wahhabiyya: Islamic Reform and Politics in French West-Africa*, Evanston 1974, tür.yer.; a.mlf., *Sonni Ali-Ber: Fondateur de l'Empire songhay*, Paris 1977, s. 17-102; a.mlf., "Les chroniqueurs musulmans et Sonni Ali ou un aperçu de l'Islam et de la politique au Songhay au XVe siècle", *Bulletin de l'institut fondamental d'Afrique noire*, XL/1, Janvier 1978, s. 49-65; J. M. Cuq, *Les musulmans en Afrique*, Paris 1975, s. 175-189; İbrahima Baba Kaké - G. Comte, *Askia Mohamed: L'apogée de l'Empire songhay*, Paris 1976, s.15-90; İbrahima Baba Kaké, *Mamadou Lamine: Marabout et résistant soninké*, Paris 1977, s. 17-90; Mahmoud A. Zouber, *Ahmad Baba de Tombouctou (1556-1627): Sa vie et son oeuvre*, Paris 1977, s. 13-37, 52-54, 72-81; a.mlf., "La bibliothèque d'al Hajj Umar", *Culture et civilisation Islamiques: le Mali*, Rabat 1988, s. 143-145; M. Abittbol, *Tombouctou et les Arma*, Paris 1979, s. 54-74, 77-147, 151-218, 221-238; V. Monteil, *L'Islam noir: Une religion à la conquête de l'Afrique*, Paris 1980, s. 81-86, 88-98, 110-119, 129-132; Selâhaddin el-Müneccid, *Memleketü Mâlî 'inde'l-cografîyyine'l-müslimin*, Bey-

Cenne
Ulucamili -
Mali
(Ahmet
Kavas
fotoğraf
arşivi)

rut 1982, tür.yer.; Zakari Dramani-Issifou, *L'Afrique noire dans les relations internationales au XVIe siècle*, Paris 1982, s. 129-136; Elias N. Saad, *Social History of Timbuktu*, Cambridge 1983, s. 94-125; Diarah Bintou Sanankoua, "Les écoles coraniques au Mali: Problèmes actuels", *Les défricheurs de l'Islam en Afrique occidentale* (ed. B. Jewsiewicki - J. - L. Triaud), Québec 1985, s. 359-367; Alpha Oumar Konaré, "Panorama historique du Mali", *Culture et civilisation islamiques: le Mali*, Rabat 1988, s. 15-30; Drissa Diakite v.dğr., "Les états de l'espace malien", a.e., s. 31-59; A. Gaudio, *Le Mali*, Paris 1988, tür.yer.; Amadou Ba, *Histoire du Sahel occidental malien*, Bamako 1989, s. 15-21, 61-83, 131-164; L. Brenner, "Introduction: Essai socio-historique sur l'enseignement islamique au Mali", *L'enseignement islamique au Mali* (ed. Bintou Sanankoua - L. Brenner), Bamako 1991, s. 1-23; D. Diakite, "Les fondements historique de l'enseignement islamique au Mali", a.e., s. 25-44; G. Mommersteeg, "L'éducation coranique au Mali: Le pouvoir des mots sacrés", a.e., s. 45-61; Madina Ly-Tall, *Un Islam militant en Afrique de l'ouest au XIXe siècle*, Paris 1991, s. 178-212, 256-278; P. Mas - G. Mommersteeg, *Djenne: Chef d'oeuvre architectural*, Eindhoven 1992, s. 111-118; S. Cissé, *L'enseignement islamique en Afrique noire*, Paris 1992, tür.yer.; S. M. Cissoko, *Tombouctou et l'Empire songhay*, Paris 1996, tür.yer.; L. Kesteloot - B. Dieng, *Les épopées d'Afrique noire*, Paris 1997, s. 96-119, 192-200; Ahmed eş-Şükrî, *el-İslâm ve'l-müctema' es-Sûdânî İmbarâtüriyyetü Mâlî 1230-1430*, Ebûzâbî 1999, tür.yer.; Ahmet Kavas, *L'enseignement islamique en Afrique francophone: Les médersas de la république du Mali*, İstanbul 2003, s. 42, 200, 218; J. - L. Triaud, "Quelques remarques sur l'islamisation du Mali des origines à 1300", *Bulletin de l'institut fondamental d'Afrique noire*, XXX/4, Dakar 1968, s. 1329-1352; Aymar de Champagny, "Reflexions sur l'Islam malien: Du devin au marabout", *Pésence de l'Islam*, sy. 3, Dakar 1976 s. 14-17; Kâmûsü'l-a'lâm, IV, 2672-2676.

AHMET KAVAS

MALİ YIL

Güneşin hareketine göre belirlenen,
ancak Osmanlı bürokrasisinde
yıl başı mart ayı olarak kabul edilen
takvim yılı
(bk. TAKVİM).

MÂLİK (مَالِك)

Cehennemi idare eden
meleklerin isimlerinden biri
(bk. MELEK).

MÂLİK b. AVF (مَالِك بن عوف)

Mâlik b. Avf b. Nasr b. Muâviye
b. Bekr b. Hevâzin en-Nasrî
(ö. 20/641'den sonra)

Sahâbî.

Hevâzin kabilesinin Benî Nasr b. Muâviye koluna mensubiyetinden dolayı Nasrî nisbesiyle anılır. Huneyn Gazvesi'nden (8/630) önceki hayatı hakkında bilgi yoktur. Hevâzin kabilesinin yer aldığı birinci ve dördüncü fîcâr savaşlarından birine genç bir kumandan olarak katıldığı rivayet edilirse de (Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, XXII, 76; İA, VII, 257) bu doğru değildir. Çünkü Mâlik Huneyn Gazvesi'nde otuz yaşındaydı (Vâkîdî, III, 885; İbn Sa'd, II, 114). Hz. Peygamber'in büyük bir ordu ile Medine'den yola çıktığını haber alan Hevâzinliler'in reisi Mâlik b. Avf seferin kendilerine yönelik olduğunu düşünerek hemen harekete geçti. Ordugâhını Evtâs'ta kurdu ve Sakifliler'in de desteğiyle müslümanlarla topyekûn savaşı göze alarak yanında bulunan tecrübeli kişilerin muhalefetine rağmen askerlerini savaş meydanında tutabilmek için kadınlarla çocukların mal ve hayvanlarını da yanlarına almalarını emretti. Bedevî Araplar'ın müslümanlara karşı mücadelelerinin son zirvesini temsil eden ordunun kumandanı Mâlik b. Avf ve beraberindekiler Huneyn'de tutunamadılar, Mâlik kaçarak bir kaleye sığındı. Savaş meydanından kaçmasını bir şiirinde ayıplayan Mâlik (İbn Hişâm, IV, 113-114) daha sonra bu kaleyi güvenli bulmadığından Tâif'e kaçmak zorunda kaldı (Vâkîdî, III, 917).